

COLLOQUIA RUSSICA

Series II, vol. 4

Середньовічна Русь: проблеми термінології

за редакції
Віталія Нагірного
і Мирослава Волощука

Івано-Франківськ – Краків

2018

Рецензенти:
Андрій Федорук (Чернівці, Україна),
Костянтин Єрусалимський (Москва, Росія)

Філологічна редакція і переклади:
Галина Пославська, Магдалена Фрончек

Верстка:
Бернард Вирткий

Проект обкладинки:
Бернард Вирткий, Остап Кардаш

На обкладинці: на титульній сторінці ....
на звороті ...

ISSN 2353–2203

© Copyright by Центр медієвістичних студій Державного вищого навчального закладу
„Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”
© Copyright by Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego

Друк:
ТзОВ Лілея–НВ
76018, м. Івано-Франківськ,
вул. Незалежності 18/2

Зміст

Передмова	7
Леонтій Войтович, <i>Проблеми історичної термінології середньовічної Русі: дружинна держава, феодалізм, князівство, волость, лен, кормління, вотчина</i>	9
Сцяпан Цемушаў, <i>Феадальная, удзельная або палітычная раздробленасць Старажытнай Русі: спрэчка наконт тэрміналогіі</i>	21
Марта Фонт, <i>Проблемы в области терминологии при сопоставительном изучении истории Руси и ее западных соседей</i>	39
Игорь Данилевский, <i>„Бояре“: историографическая традиция vs свидетельства древнерусских источников</i>	51
Dariusz Dąbrowski, <i>O konieczności weryfikacji i ujednolicenia nazewnictwa i terminologii genealogicznej stosowanych w badaniach nad genealogią Rurykowiczów</i>	67
Вадим Арістов, <i>Давньоруська історіографія: термінологічні роздуми</i> . 79	
Александр Мусин, <i>„Погибель земли Руськой“. Средневековый словарь и его прочтения: к эволюции этнополитических представлений в Восточной Европе XII–XVI вв.</i>	93
Алексей Мартынюк, <i>Некоторые наблюдения по поводу условий и механизма появления феномена „Русская земля в узком смысле слова“</i> ..	149
Martin Homza, <i>Rusi–Rus’ a Uhri–Uhorsko. Pokus o paralelu</i>	157
Александр Зимницкий, <i>„Литва“/„Земля Литовская“: трансформация восприятия на страницах Галицкой части Галицко-Волынской летописи</i>	187

Олександр Головка, <i>Місто в житті княжої Русі: проблеми методології</i>	199
Василь Петрик, „ <i>Arch</i> ” чи „ <i>civitas</i> ” – визначення термінів при історико-містобудівних дослідженнях середньовічної Русі.....	205
Ольга Козачок, <i>Титули руських князів удільного періоду у візантійських наративах: архонт, філарх, дієпон, гегемон</i>	221
Норберт Міка, <i>Русь у сілезьких середньовічних джерелах (до кінця XIII ст.)</i>	229
Дюра Гарді, <i>Проблема першої згадки терміна „Галичина” в інтитуляції угорських королів</i>	251
Мирослав Волощук, <i>Мовою джерел? Термінологічні аспекти історіографічного державонайменування на прикладі Галицької землі X–XIV ст.</i>	265
Андрій Стасюк, <i>Русь і Галичина в латинській церковній термінології XIII – початку XV ст. (за матеріалами папської кореспонденції)</i>	297
Ігор Сковчиляс, <i>Єпархія/кафедра, парафія/приділ: термінологічні клопоти дослідників східного християнства (приклад Галицької (Львівської) єпархії XII–XVI ст.)</i>	305
Євген Ромінський, <i>Термінологічні аспекти дослідження правового спадку середньовічної Русі: між юриспруденцією, історією та джерелом</i>	315
Андрій Блануца, <i>Старости/намісники/державці у Великому князівстві Литовському наприкінці XV – на початку XVI ст.: термінологія, повноваження, статус</i>	329
Піліп Падбязозкін, <i>„Russi” і „Russia” у етнагеографічній канцєпції Альберта Кранца</i>	339
Інформація про авторів.....	349

Мирослав Волощук
(Івано-Франківськ)

Мовою джерел? Термінологічні аспекти історіографічного державонайменування на прикладі Галицької землі X–XIV ст.¹

Стаття присвячена перегляду термінологічного найменування державних утворень у кордонах історичної Галицької землі X–XIV ст. Підкреслюється домінування в науковій літературі, починаючи з XIX–XX ст., головно історіографічних найменувань (Галицька Русь, Галицько-Волинське князівство, Галицько-Волинська держава, Південно-Західна Русь, Червона Русь і т. д.), які різко дисонують з опертими на джерела історичними (Галицька земля, Галичина, Galicia). Натомість антропологізація вивчення і навчання історії дозволяє уникнути не тільки термінологічної плутанини, а й через коректно вжиті назви краще зрозуміти хід історичного процесу як ланцюг взаємопов'язаних дій окремих осіб. Тому для державонайменування окреслених автором теренів обраного часового проміжку пропонуємо використання термінів – „держави Ростиславовичів”, „держава Романовичів”, „королівство Русі” (Regnum Russiae), котрі чітко і безапеляційно корелюються зі свідченнями писемних джерел та сфрагістичним матеріалом.

Продовження формування модерної української нації XXI ст. неможливе без чіткого усвідомлення нею різних, часом дуже драматичних, сторінок свого історичного минулого. Середньовічна спадщина, увага до котрої за

---

¹ Звісно, запропонована хронологія під найменування *Галицька земля*, м'яко кажучи, не зовсім пасує, адже з таким історичним і політико-географічним поняттям зустрічаємося не раніше XII ст. Втім, існування від IX–X ст. міста Галича, котре згодом дало назву цілому субрегіонові, закріпивши її й досі, не підлягає жодному сумніву. Залишається хіба слабо з'ясованим його статус у володіннях спершу так званої держави карпатських хорватів (див.: Л. Войтович, *Галицько-Волинські етюди*, Біла Церква 2011, с. 45), а згодом – умовної династії Рюриковичів щонайменше до середини XII ст.

останні чверть століття від відновлення Україною своєї незалежності серед вітчизняних наукових еліт доволі слабка, далека від повноцінного комплексного вивчення². Не вдаючись у пояснення коріння цієї проблеми, що заслуговує окремого дослідження, все ж варто відзначити спершу тривалу відсутність держави, а після 1991 р. – належної державної підтримки в питанні моделювання концепції історії України (чи української історії). У цьому й полягає головна проблема. Адже північний сусід, котрий з легкістю „підібрав”, „приватизував” і досі на практиці сміливо послуговується історією усієї, у широкому й вузькому розумінні, середньовічної Русі, як невід’ємної складової історії Московських князівства, а згодом царства, Російської імперії, Союзу Радянських Соціалістичних Республік чи Російської Федерації, навіть не допускає яких-небудь видимих термінологічних уточнень та диференціацій, аби не підірвати сучасну ідеологему „русско-го мира” – новітнього фантома зовнішньої політики офіційного Кремля. Схожі, не надто приємні політичні сигнали, артикульовані в історичне минуле, надсилаються Україні і з Заходу.

Недалеко в питанні вживання коректної термінології просунулися старші й сучасні послідовники школи, мабуть, найвідомішого та найавторитетнішого українського історика Михайла Грушевського, чия концепція „України-Руси”, котра розроблялася на рубежі XIX–XX ст. і майже вичерпала свої резерви в реаліях кінця XX – початку XXI ст.

При скрупкульознішому перегляді деяких аспектів методології медієвістичних студій руської спадщини стає зрозумілою повна невідповідність сучасних знань та застосованої в науковій і навчальній літературі термінології на тему середньовічної Русі із реаліями окресленого проміжку часу. Чільне місце у цьому процесі посідає історична Галицька земля, що завдячує своєю назвою найбільшому містові краю XII–XIII ст. – Галичу. Був Галич Руссю чи не був? Якщо був, то коли і за яких обставин? Якщо ж не був, то чому в наукових публікаціях, починаючи з XIX ст., нуртує концепт Галицької Русі? На ці та інші дуже важливі питання в контексті комплексного перегляду, конкретизації та доповнення термінології середньовічної Русі варто спробувати відповісти задля чіткішого усвідомлення свого історичного минулого, ролі й місця серед інших європейських *gentes*, провіденціалізму долі, як наслідку свідомого вибору того чи іншого шляху розвитку.

* * *

² За підрахунками київського дослідника Олександра Головка, станом на 2016 р., із меншою чи більшою похибкою, дослідженням середньовічної історії в Україні займається близько 160 осіб (див.: О. Головка, *Історики-медієвісти сучасної України: довідник*, Кам’янець-Подільський 2016). З відповідальністю за свої слова можна сказати, що для понад 40-мільйонної нації в центрі Європи – це абсолютний мізер. Із такими темпами медієвістичних студій наш рівень знань про середньовічне минуле, порівняно хоча б із найближчими сусідами, залишатиметься дуже слабким, а перспективи для талановитої молоді – примарними.

Історично Галицька земля, розвинутий в господарському сенсі край, завжди залишалася на перетині середньовічних міждинастичних зв'язків. На жаль, нам невідоме її власне географічне чи політичне окреслення аж до XII ст. Погано знаний не тільки строкатий світ релігійних уявлень місцевих жителів, а й їхня культура, освіта, побут, тощо. Лише з іноземних джерел³ довідуємося про заселення пригірських теренів (на території сучасних головно, України, частково Словаччини і Польщі) хорватами та існування тут, принаймні до 992 р., так званої Великої Хорватії (за вжитим Костянтином VII Багрянородним хоронімом)⁴. Наприкінці X ст., унаслідок кількох масштабних військових походів, її упокорив київський князь Володимир Святославович (960–1015), відтак ці землі аж до середини XIV ст., з незначними перервами (кін. XII – перша половина XIII ст.), належали умовній династії Рюриковичів, з якої, власне, походив згаданий володар⁵.

Археологічні студії підтверджують належність міста, відомого з XII ст. під назвою Галич, до групи грандіозних за площею городищ хорватів (Плісеське, Ревнянське, Стільське, Лів тощо), що тягнулися вздовж верхньої течії Дністра, відчуваючи на собі як серйозний скандинавський, так і великоморавський впливи⁶. Роль цього міста була непересічною, бо саме воно за відносно короткий проміжок часу дало назву цілому краєві та його мешканцям, що засвідчує київське і волинське літописання XII–XIII ст. Так до різних джерел проникли назви *Галичина* (у латинській версії – *Galitia*, *Galithia*, *Galicia*, *Galetia*, *Galatia*, *Galathia*, у середньогрецькій – *Γαλίτζης*) і *галичану* (*Galiciensis*) – власні (само)ідентичності, під котрими й став відомий світові тогочасний не надто великий за площею, зате доволі заможний край. Однак, як складова (хоча й не постійна) володінь Рюриковичів, носіїв поняття „Русь” та „русь”, Галицька земля часто асоціювалася „за кордоном”

³ Зокрема, йдеться про написаний між 948–952 рр. імператором ромеїв Костянтином VII Багрянородним (905–959) трактат *Про управління імперією*, свідчення арабських та перських мандрівників, а також *Повість временних літ* початку XII ст.

⁴ Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, greek text edited Gy. Moravcsik, Dumbarton Oaks 1967, s. 153. Див. також історіографічні підсумки щодо території та населення цієї „держави”: А. Майоров, *Великая Хорватия: Этногенез и ранняя история славян Прикарпатского региона*, Санкт-Петербург 2006, с. 166–169; Л. Войтович, *Галицько-Волинські етуди*, с. 40–44.

⁵ Застосовуємо у даному разі термін „умовна династія Рюриковичів” з огляду на відсутність щонайменше до XV–XVI ст. в середовищі цієї династії будь-яких апеляцій щодо походження від Рюрика (Р. П. Дмитриева, *Сказание о князьях владимирских*, Москва–Ленинград 1955, с. 159–166; Я. С. Лурье, *Литература XVI в.* [in:] *История русской литературы X–XVII вв.: Учебное пособие для студентов педагогических институтов*, под ред. Д. С. Лихачева. Москва 1979, с. 287–289).

⁶ Див. загалом до теми: R. Liwoch, *Stan badań nad grodziskami wczesnośredniowiecznymi i z początków późnego średniowiecza na zachodniej Ukrainie (obwody: iwano-frankiowski, lwowski i tarnopolski)*, [in:] *Materiały i sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego*, t. 5, 2003, s. 213–297; Idem, *Militaria z dziewiętnastowiecznych badań w Podhorcach*, [in:] *Acta Militaria Mediaevalia*, t. 2: *Sztuka wojenna na pograniczu polsko-rusko-słowackim w średniowieczu*, Kraków–Sanok 2005, s. 37–59; Ibidem, *Stan badań nad wczesnym średniowieczem ukraińskiego Przykarpacia*, [in:] *Wczesne średniowiecze w Karpatach polskich*, Krosno 2006, s. 77–87; Idem, *Uwagi o chronologii wczesnośredniowiecznych cmentarzysk na Zachodzie Ukrainy*, [in:] *„In silvis, campis... et urbe”: średniowieczny obrządek pogrzebowy na pograniczu polsko-ruskim*, Sanok–Rzeszów 2011, s. 89–100.

саме з термінами – *Ruthenia, Rutenia, Russia, Ruscia, Ruzia* тощо⁷. Її повільна, втім, невпинна „русифікація” на рівні самоусвідомлення пересічного мешканця (тут просимо не плутати з поняттям „зросійщення”, властивим для українсько-російських відносин XVIII–XX ст.) відбулася впродовж XIII–XIV ст. та особливо, мабуть, прискорилося після коронування Данила Романовича (1200/1201–1264) наприкінці 1253 р. королем саме Русі (*Russiae Rex*). Втім „руська” Галичина та Галичина „галицька” на рівні вжитої у документах термінології співіснували, що добре помітно у площині релігійного життя XIV–XVIII ст.

Попри це історичний, історіографічний та, насамперед, методологічний концепт Галичини, починаючи з XII ст., формувався за двома, абсолютно різними з точки зору етимологічного наповнення напрямками, призвівши насамкінець, на наш погляд, до доволі некоректного уявлення про її термінологічну роль і місце в історіографії „вітчизняного державотворення”.

⁷ Певну, звісно, не вичерпну, систематизацію *галицьких* сюжетів угорського, частково польського, чеського і німецького походження, а також їхнє зіставлення-протиставлення при висвітленні історичних подій у Галичині, хронологічно синхронно *руським* див.: М. Волощук, *Галицкая идентичность в XII–XIII вв.: земельный, династический и этнический аспекты*, „Studia Slavica et Balcanica Petropolitana”, 2010, № 1 (7), с. 165–178; Idem, „Русь” в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції, Івано-Франківськ 2014, с. 113–125, а також у розширеній, суттєво доповненій впродовж 2015–2018 рр. угорськомовній версії авторської монографії: Idem, A „Rus” a Magyar Királyságban (XI. század – a XIV. század második fele): társadalmi-politikai szerep, vagyoni viszonyok és migráció, Budapest–Uzsgorod 2019 (в друці). На нашу думку, у більшості випадків *галицька* і *руська* термінологія „конфліктує”, протиставляючись одна одній, відтак відображаючи менш чи більш чітке розуміння авторами текстів історичних реалій описаного часу. Те саме бачимо на прикладі вживання *галицької* і *руської* термінології у грецьких джерелах окресленого періоду. При застосуванні до *галицьких* володарів і місцевого населення понять *Тавроскіфія* і *тавроскіфі* (*Ταυροσκύφιας*), до слова, на протигавну термінам *русь* (*Ρώσος*), властивим головно київським князям, грецькі автори поряд з тим вживали типово *галицьку* номенклатуру: „διήγελεν ἡ φύμη τὸν Πασιῶν ρήγα χείρα ἐλαγόμενον βαρεῖον θυμῷ πολλῶ κατὰ Ρωμαίων ἦκειν, ἦδη τὸν κατὰ Γαλιτζης χώρας Ταυροσκυθικῆς πόλεμον εὐτυχῶς διενεγκόντα. οὐδὲ ἐνεκα μάλιστα βασιλεὺς αὐτὸν ἠμίνατο, ἄτε παρὰ γνώμην τὴν αὐτοῦ Βλαδιμηρῶ ἐπιφύεοντα (τοῦτο γὰρ ὄνομα τῷ Γαλιτζης ἄρχοντι ἔκειτο) ἀνδρὶ ὑποσπόνδῳ Ρωμαίους” („поширилася чутка, що король пеонян, маючи велике війсьско, йде на ромеїв, уже завершивши шасливо війну проти Галіци, країни тавроскіфської. Василевс/імператор же йому мстив за напад на Володимира (таке ім’я *галицького* правителя) мужа союзного ромеям”); „Ἰερσόθλαβον τὸν Γαλιτζης ἡγεμονεύοντα” („Ярославові *галицькому* правителю”) (*Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, [in:] *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, rec. A. Meineke, vol. 23, Bonnæ 1836, p. 115.14–19, 232.7). „ἔστι δὲ ἡ Γαλιτζα μία τῶν παρὰ τοῖς Ρώσ τοπαρχιῶν” („Галица, одна з *руських* топархій”); „ὁ τῆς Γαλιτζης ἡγεμὼν Ρωμανὸς” („гегемон/правитель Галіци Роман”) (*Nicetae Choniatae Historia*, [in:] *Corpus fontium historiae Byzantinae*, recensuit I. A. van Dieten, p. 2: *Indices continens*, Berolini 1975, s. 129.29–30, 522–523). „ὁ γὰρ Γαλιτζης ἡγεμὼν” („гегемон Галіци”) (*Ephraemii monachi imperatorum et patriarcharum recensio*, [in:] *Corpus scriptorum historiae Byzantinae*, vol. 43, Bonnæ 1840, s. 267). „ὁ γὰρ τῆς Γαλιτζας ἡγεμὼν Ρωμανὸς” („гегемон Галіци Роман”) (Ανωνύμου Σύνοψις χρονικῆ, *Μεσαιωνικῆ βιβλιοθηκῆ*, [in:] *Bibliotheca Graeca medii aevi*, Ed. K. N. Sathas, vol. 7, Paris 1894, s. 428) та ін. За надані матеріали і переклад висловлюю вдячність Ользі Козачок зі Львова (див.: О. Козачок, *Відносини Галицького князівства з Візантією у контексті міжнародних зв’язків середини – другої половини XII століття: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.01*, Львів 2017, с. 146–147). До теми див.: А. Назаренко, *Первые контакты Штауфенов с Русью (к истории русско-немецких отношений в 30-е годы XII века)*, [in:] *Восточная Европа в исторической ретроспективе: к 80-летию В. П. Пашуто*, Москва, 1999, с. 166–179 („руська” термінологія (*Rossia, Ruthenia*) німецьких та написаних середньогрецькою джерел середини XII ст.); М. Бибиков, *BYZANTINOROSSICA: Свод византийских свидетельств о Руси*, Москва 2004, с. 117, 119–120.

Саме поняття *Галичина* вперше, вочевидь, потрапило до латиномовних джерел 1189 р., доповнивши титул угорського короля Бели III (1172–1196) на тлі зайняття його військами княжої столиці⁸. Від 1206 р. цей термін, що містив у собі територіально-політичне навантаження, став незмінним атрибутом, „власністю” усіх угорських королів з династії Арпадів і їхніх наступників аж до початку XVI ст. За результатами Братиславсько-Віденської угоди 1515 р., поразки й загибелі короля Людовіка II (1506–1526) з династії Ягеллонів 1526 р. у битві під Мохачем, „галицьку титулярну спадщину” перебрали його австрійські родичі Габсбурги в особі Фердинанда I (1503–1564), теоретично володіючи нею до 1772 р., а практично – до листопада 1918 р.⁹

Саме зміцнення позицій Габсбургів у Європі та світі і Перший поділ Речі Посполитої спричинили пошук обґрунтування приєднання тих чи інших територій до складу володінь династії, що викликало справедливе зацікавлення історією Галичини австрійськими й угорськими авторами. Відтак Галичина, тепер як окремий Коронний край (*Regnum Galiciae et Lodomeriae* чи *Königreich Galizien und Lodomerien mit dem Großherzogtum Krakau und den Herzogtümern Auschwitz und Zator*)¹⁰, у її первісному латиномовному звучанні *Galitia* стала предметом кількох студій останньої чверті XVIII–XIX ст.: Георга Прая¹¹, Іштвана Катони¹², Георга Феєра¹³, а особливо – Йогана Христіана Енгеля¹⁴ та Якоба Августа Гоппе¹⁵. Звісно, середньовічну долю краю нероздільно пов’язували з Угорським королівством, жодного „держав-

⁸ Ми вже звертали увагу на неоднозначність титулу *Galatiae Rex* Бели III 1189 р. (М. Волощук, *Dominus noster Bela Galaciae Rex. Проблема оновлення титулу угорських королів контексті військових подій рубежу 80–90 рр. XII ст.*, [in:] *Воєнна історія Галичини та Закарпаття. Науковий збірник. Матеріали Всеукраїнської військово-історичної конференції. Львів, 15 квітня 2010 р.*, відп. ред. В. Карпов, В. Горелов, І. Мороз, Львів 2010, с. 63–66), чому, втім, є й поважні контраргументи (П. Рокай, *О jednom naslovu Kalojana Anđela*, „Зборник радова Византолошког института”, 1980, № 19, с. 167–171; Д. Харди, *О Мачви средином XIII века. Прилог питању стауса Мачве у доба владавине њеног господара Ростислава Михайловича*, [in:] *Споменица историјског архива Срем*, т. 10, Сремска Митровица 2011, с. 32–42).

⁹ Хоча титулом „короля Галичини” від рубежу XII–XIII ст. і аж до першої чверті XVI ст. володіли угорські, а відтак – австрійські монархи, *de facto* впродовж 1387–1772 рр. історична Галицька земля входила до складу Польського королівства, а від 1569 р. у його структурі – Речі Посполитої. Ситуація кардинально змінилася лише після Першого її поділу, коли Марія-Терезія (1717–1780), вперше після Людовіка I з династії Анжу (1342–1382), як володарка Угорщини, на практиці також стала *Dei gratia Galliciae Regina Apostolica*. З огляду на предмет студій даної публікації не розглядаємо титулярних претензій угорських і австрійських володарів до Волині – *Lodomeria* (див. зокрема: І. Огуй, Ф. Стеблій, *Марія Терезія*, [in:] *Енциклопедія історії України*, в 10 т., т. 6: *Ла–Мі*, Київ 2009, с. 511–512).

¹⁰ До слова, Володимирія (*Lodomeria*), залишаючись у офіційному титулі Габсбургів, *de facto* до складу їхніх володінь ніколи не входила.

¹¹ *Annales Regum Hungariae ab anno Christi CMXCVII ad annum MDLXIV*, opera et studio G. Pray, pars. 1: *Compectens res gestas ab divo Stephano ad Carolum I. Robertvm*, Vindobonae 1762, p. 175, 199, 253.

¹² *Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae ex fide domesticorum ex exterorum scriptorium*, concinnata S. Katona, Seria 2, t. 4, Posonii et Cassoviae 1781, p. 343, 346; t. 5, Posonii et Cassoviae 1782, p. 46, 52, 79, 162–163, 217, 365, 489, 756.

¹³ G. Fejer, *Galliciae et Lodomeriae cum regno Hungariae nexus*, Budae 1834.

¹⁴ J. Ch. Engel, *Geschichte von Halitsch und Vladimir*, Wien 1792.

¹⁵ I. A. Hoppe, *Geschichte und Erdbeschreibung der Königreiche Galizien und Lodomerien*, Wien 1792.

ного” чи „національного” поступу в діяльності місцевих князів з умовної династії Рюриковичів чи її відгалужень згадані вище автори не розглядали, а джерельною базою для цього слугували головно іноземні джерела (переважно, віднайдені і введені до наукового обігу колись у XVI–XVII ст. втрачений з королівського архіву актовий матеріал). Для дослідників принципово важливим був факт використання від рубежу XII–XIII ст. угорськими володарями титулу *Galitiae Rex*, що *de jure* додавало їхнім оцінкам серйозних аргументів.

Актуалізували „галицьку тему” віднайдені 1809 р. російським придворним вченим Ніколаєм Карамзіним досі не відомі науці літописні зведення, названі відтак Іпатіївським і Хлебніковським¹⁶. Оскільки перед істориком стояло амбітне завдання царя Олександра I (1777–1825) написати багатотомну *Історію государства Російського*, у нього на руках постав неабиякий джерельний бонус значно повнішого, ніж було відомо досі, відтворення історичного минулого Галицької землі й життя галичан. Ті ж часто були головним об’єктом уваги середньовічних літописців. Інший пріоритет – як з часом виявиться – зліплена з різноманітних літописних фрагментів біографія найбільш занотованого у писемних пам’ятках князя Данила Романовича. Останній з легкої руки Н. Карамзіна та за „літописними кальками”, втім всупереч історичному контекстові, одразу став „Галицьким”¹⁷, а Галичина, натомість, – нероздільною частиною руської і російської історичної пам’яті з відповідними моделями зовнішньої політики царату¹⁸, тимчасово втіленими за Першої світової війни впродовж 1915–1917 рр.

Погляди вченого зі зрозумілих причин „успадковувалися” наступними поколіннями істориків Російської імперії та симпатиків ідей панславізму, москвофільства чи русофільства Австрійської імперії, а згодом – Австро-Угорщини, до складу якої, власне, входила історична Галичина, й де, за російської фінансової підтримки, розвивалися усі зазначені вище рухи. Справа наче виглядала зрозумілою, адже місцеві мешканці вважали себе *русинами* й ніхто особливо не замислювався, чому й наскільки давно. А відтак, не було нічого дивного, що на світанку етнографічних, краєзнавчих та історичних зацікавлень давнім минулим краю ціла плеяда авторів – урод-

¹⁶ Див. наприклад: Н. Котляр, *Даниил, князь Галицкий. Документальное повествование*, Санкт-Петербург 2008, с. 13–14. Виокремлена істориками третя частина твору згодом отримала в історіографії назву *Галицько-Волинського літопису*. За межами України його називають *хронікою Романовичів*. Див. зокрема: *Kronika halicko-wolynska. Kronika Romanowiczów*, tłum., wstęp i komentarze D. Dąbrowski i A. Jusupović, Kraków–Warszawa 2017, а також археографічне видання твору: *Chronica Galiciano-Voliniana (Chronica Romanoviciana)*, wydali, wstępem i przypisaniami opatrzyli D. Dąbrowski, A. Jusupović przy współpracy I. Juriewej, A. Majorowa i T. Wilkuł [in:] *Monumenta Poloniae Historica. Nova series* [далі: MPH.NS], t. 16, Kraków–Warszawa 2017.

¹⁷ М. Волощук, *Князь і король Данило Романович у житті міста Галича XIII сторіччя*, [in:] *Галич: збірник наукових праць*, за ред. М. Волощука, вип. 2: *До 650-ї річниці магдебурзького права в Галичі*, Івано-Франківськ 2017, с. 132.

¹⁸ Н. Христан, „Наша Галич”: *конструювання образу Данила Романовича у історичному нарративі галицьких русофілів*, [in:] *Галич. Збірник наукових праць*, за ред. М. Волощука, вип. 3, Івано-Франківськ 2018, с. 160–174.

женців історичної Галицької землі вважала її невід'ємною частиною колись єдиного „руського світу”, сформованого ще за княжих часів. Відтак у житті і творчості, зокрема¹⁹, Дениса Зубрицького²⁰, Івана Вагилевича²¹, Маркіяна Шашкевича²², Якова Головацького²³, Антіна Петрушевича²⁴, Богдана Дідицького²⁵, Ісидора Шараневича²⁶, значною мірою Івана Франка²⁷ (перелік осіб – за хронологією їхньої появи на світ) та багатьох інших наскрізною була ідея принаймні історичної спільності руських земель, що в XIX – на початку XX ст. входили до складу володінь династій Габсбургів і Романових²⁸. Звідси – характерні „руські” псевдо галицьких дослідників, „руськість” у назвах їхніх, присвячених Галичині, праць, створених об'єднань, товариств, а згодом – політичних партій. „Руськість” Галицької землі залишалася, як не дивно, само собою зрозумілим станом на XIX–XX ст. вже дуже тривалим

¹⁹ Тут і далі насамперед підкреслюємо, яку роль і місце посідав концепт *руськості* Галицької землі у творчості нижче перелічених осіб. Принциповим є і їхнє місце народження та евентуальне сімейне виховання, освіта – у всіх без винятку на території Галичини.

²⁰ Народився 1777 р. у с. Батятичі (тепер – однойменне село Кам'янка-Бузького району Львівської області, Україна); автор *Критико-історичної повісті временних літ Червоної або Галицької Русі* (1845), *Історії стародавнього Галицького князівства* у трьох томах (1852–1855). Див.: П. Скрипник, *Денис Зубрицький*, [in:] *Енциклопедія історії України*, в 10 т., т. 3: *Е–Й*, Київ 2005, с. 386–387.

²¹ Народився 1811 р. в с. Ясень (тепер – однойменне село Рожнятівського району Івано-Франківської області, Україна), від 1833 р. учасник об'єднання *Руська Трійця*; автор *Передговора к народним руським пісням* (передмова з *Русалки Дністрової*, 1837), праць *Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині* (1839), *Замітки о руській літературі* (1840), *Розправа про південно-руську мову* (1843), *Граматика малоруської мови в Галичині* (1844), *Початкові правила малоруської граматики* (1846), *Замітки о руській літературі* (1848). Див.: Ф. Стеблій, *Іван Вагилевич*, [in:] *Енциклопедія історії України*, в 10 т., т. 1: *А–В*, Київ 2003, с. 425.

²² Народився 1811 р. в с. Підлісся (тепер – однойменне село Золочівського району Львівської області, Україна), від 1833 р. очільник об'єднання *Руська Трійця*. Див.: Ф. Стеблій, *Маркіян Шашкевич*, [in:] *Енциклопедія історії України*, в 10 т., т. 9: *Т–Я*, Київ 20013, с. 602.

²³ Народився 1814 р. у с. Чепелі (тепер – однойменне село Бродівського району Львівської області, Україна), від 1833 р. співзасновник об'єднання *Руська Трійця*; користувався псевдо Гаврило Русин, автор тритомних *Народних пісень Галицької і Угорської Русі* (1878). Див.: П. Скрипник, *Яків Головацький*, [in:] *Енциклопедія історії України*, в 10 т., т. 2: *Г–Д*, Київ 2004, с. 138–139.

²⁴ Народився 1821 р. у с. Добряни (тепер – однойменне село Стрийського району Львівської області, Україна) користувався кількома псевдо, зокрема Русин Галичанин та А. Русолобович; автор праць *Обзор важнейших политических и церковных происшествий в Галицком княжестве с половины XII до конца XIII ст.* (1854), *Волыско-Галицкая летопись, составленная с концом XIII века. 1205–1295* (1871), *Сводная галицко-русская летопись в 6-ти томах (1874–1897)* тощо. Див.: І. Соляр, *Антін Петрушевич*, [in:] *Енциклопедія історії України*, в 10 т., т. 8: *Па–Прик*, Київ 2011, с. 197–198.

²⁵ Народився 1827 р. в м. Угнів (тепер – однойменне місто Сокальського району Львівської області, Україна); упродовж життя постійно лавірував між полонофілством, українофілством та русофілством у вже зрілому віці. Див.: О. Серета, *Богдан Дідицький*, [in:] *Енциклопедія історії України*, в 10 т., т. 2, с. 399; Н. Христан, „*Нашь Галичъ*”, с. 168–169.

²⁶ Народився 1829 р. у с. Козарі (тепер – однойменне село Рогатинського району Івано-Франківської області, Україна); автор праць *Стародавній Галич* (1860), *История Галицко-Володимирской Руси* (1863), *Захват Галичины Казимиром* (1879) тощо. Див.: І. Орлевич, *Ісидор Шараневич*, [in:] *Енциклопедія історії України*, в 10 т., т. 9, с. 595.

²⁷ Народився 1856 р. у с. Нагуєвичі (тепер – однойменне село Дрогобицького району Львівської області, Україна), засновник *Русько-української радикальної партії* (1890), *Українсько-руської видавничої спілки у Львові* (1899), один із перших ініціаторів ширшого вживання мешканцями Галичини не ідентичності *русин*, а *українець*. Див.: Б. Якимович, *Іван Франко*, [in:] *Енциклопедія історії України*, в 10 т., т. 9, с. 319–325.

²⁸ Н. Христан, „*Нашь Галичъ*”, с. 168–173.

історичним і етнографічним атрибутом, про першопочатки й походження якого взагалі не йшлося.

Оскільки для плеяди тісно пов'язаних із науковим середовищем Російської імперії істориків віднайдені Н. Карамзіним літописні *Inatіївський* і *Хлебніковський* зведення стали доступними, а зміст – зрозумілим, як бачимо, принаймні, на прикладі кількох спеціальних розвідок А. Петрушевича (*Волынско-Галицкая летопись, составленная с концом XIII века. 1205–1290*, Львів 1871) та І. Шараневича (*Die Hypatios-Chronik als Quellen-Beitrag zur österreichischen Geschichte*, Lemberg 1872), немає нічого дивного, що кількочотлітній період вітчизняної середньовічної історії в їхній авторській рецепції набув своєрідного „галицько-руського забарвлення”, але термінологічно – з принципово різним змістом. Адже вже навіть поверховий огляд окремих, наведених нижче у примітках назв (*Червона Русь, Галицкая Русь, Галицкое княжество, Галицко-Владимирская Русь* та ін.) це принагідно засвідчує. Автори, здається, не сильно переймалися як називати усе те, про що вони писали, рухаючись на загал у фарватері радше притаманної російській державній історіографії методології, переважно маючи за основу літописні тексти, в яких, як було встановлено вже в середині ХХ ст., навіть самі поняття *Русь* і *русь* для різних земель умовної династії Рюриковичів мали принципово різне значення.

Тому антропологічний контекст студій, що в європейській історичній науці тільки починав зароджуватися, на прикладі актуальних досліджень з галицької тематики майже не відчувався. При окресленні тривалих періодів середньовічної історії домінувала територіальна, до певної міри позбавлена людського тла, термінологія, *a priori* приречена у ближчій чи дальшій перспективі на невдачу, перегляд, заміну або ж уточнення. Такий стан справ виглядав об'єктивно з одного боку за часів існування багатонаціональних наддержав, що володіли колоніями у всьому світі (Росія, Франція, Велика Британія, Іспанія, Туреччина), щоденно підкреслюючи свою державницьку велич, а з іншого – за спроб поневолених, але колись впливових народів відродити свою державність (угорці, поляки, чехи, хорвати, болгари та ін.). Відтак при конструюванні вченими термінології акцент саме на державі був зрозумілим і виправданим.

Не оминула ця проблема й нову, з рубежу ХІХ–ХХ ст., плеяду вітчизняних істориків, найвідомішим серед яких став, – як його охарактеризували нащадки, останній представник народницької та засновник державницької історіографії, але при цьому всьому насамперед адепт позитивізму, – Михайло Грушевський. Саме йому судилося не тільки підсумувати попередні надбання „галицько-руських” студій вітчизняного середньовіччя, а й, на тлі спроб побудови упродовж 1917–1921 рр. української державності, запропонувати досі відсутню, проте, просту і зрозумілу, схему

її історичного минулого. В науковій літературі вона відома під назвою *Звичайна схема „руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства* (Львів 1903)²⁹, розлого подана у своєрідній „справі життя” автора, багатотомній *Історії України-Руси* (Львів–Київ 1895–1933). Позбавлені у багатьох випадках самостійності й самодостатності *галицькі* сюжети в обох працях посідають одне з чільних місць, залишаючись, однак, в тіні так званих *галицько-волинських*. Критикуючи офіційну російську історіографію за цілковите привласнення історії Київської держави, вчений констатував, що „Київський період перейшов не у володимиро-московський, а в галицько-волинський XIII в., потім литовсько-польський XIV–XVI в.”³⁰ При цьому перед ним стояло непросте завдання – якось назвати та датувати цей так званий „галицько-волинський” період, адже, як, мабуть, грамотний історик, він розумів неісторичність, зокрема, поняття *Київська Русь*, якого свідомо уникав.

М. Грушевському довелося серйозно міркувати над визначеннями, пройти нелегкий шлях пошуку найбільш, на його думку, вдалого терміна для окреслення цього так званого „галицько-волинського” періоду вітчизняної історії, з чим він, як, насамперед, вчений-історик, не справився, з одного боку перебуваючи під тягарем змісту так званого *Галицько-Волинського літопису*, хронологію якого вперше спробував упорядкувати³¹, а з іншого – політичних подій, безпосереднім учасником котрих він сам був. У його працях можна знайти чотири принципово різні за значенням окреслення: *князівства-землі XI–XIII ст.*, *державу Данила*, *Галицько-Володимирська держава*, *Галицько-Волинська держава*³².

Втім запропонований ним концепт *Галицько-Волинської держави XIII–XIV ст.* за відсутності інших, прижився, а книги автора на підконтрольних більшовикам теренах потрапили під заборону, аж до кінця 80-х рр. XX ст. припадаючи пилюкою та стаючи поживою для мишей і комах у спецфондах архівосховищ і бібліотек СРСР. Доступ до них мала відносно невелика кількість дослідників, у працях яких часом можна віднайти неабияку сюжетну схожість із текстами забороненого автора, втім, без будь-яких покликів на нього³³. Сконструйована М. Грушевським *Галицько-Волинська державність*, певною квінтесенцією котрої була коронація Данила Романовича наприкінці 1253 р. королем Русі, з одного боку дала поштовх термінологічно схожим,

²⁹ М. Грушевський, *Звичайна схема „руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства*, [in:] *Вивід прав України*, ред. І. Франко, М. Костомаров і ін., Львів 1991, с. 7–13.

³⁰ *Ibidem*, с. 8.

³¹ *Idem*, *Хронологія подій Галицько-Волинської літописи*, [in:] *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка* [далі: *Записки НТШ*], т. 41, Львів 1901, с. 1–72.

³² *Idem*, *Твори*, в 50 т., видав. рада Б. Патон, Л. Винар, І. Драч; гол. ред. кол. Г. Папакін, І. Гирич, Г. Боряк, т. 22: *Нарис історії українського народу*, Львів 2015, с. 84–94; *Idem*, *Звичайна схема „руської” історії*, с. 7; *Idem*, *Історія України-Руси*, в 10 т., 11 кн., т. 3: *до року 1340*, Київ 1993, с. 579–580.

³³ Пор. наприклад: М. Ф. Котляр, *Данило Галицький*, Київ 1979.

але з методологічного погляду (за незначних винятків) переважно слабким, студіям українських вчених у діаспорі, а з іншого – поставила радянську наукову еліту в серйозний „ступор”.

Із завершенням Другої світової війни більшовики поступово поверталися обличчям до історичної спадщини Російської імперії, Московського князівства і царства, а також земель домонгольської Русі IX–XIII ст. На цьому тлі повторне приєднання (окупація) 1944–1945 рр. до складу УРСР і СРСР територій історичної Галичини і Волині з погляду комуністичної номенклатури виглядало, на перший погляд, дійсно „торжеством історичної справедливості”³⁴, об’єктивно зумовленим, здавалося б, спільністю історичного коріння особливо доби середньовіччя, а також (як міркували в Москві) конфесійною належністю мешканців. Російська імперська доктрина XIX ст. *Самодержавие. Православие. Народность* відродилася у новому образі, куди, втім „галицько-волинські” королівські традиції XIII–XIV ст. вписувалися кволо. Однак взагалі не згадувати їх також неможливо було. Звідси – відверто слабке вивчення, а відтак і відсутність термінологічного переосмислення та дуже посередній стан методології нашого кількасотлітнього середньовічного спадку, в якому науковці без особливого натхнення ставили за мету відрізнати хоча б *галицьку* складову від *волинської*.

Як тільки не називала історичну Галицьку землю XII–XIV ст. і в яку термінологічно концептуальну канву не вписувала ціла плеяда радянських, а згодом – сучасних російських, ба, й українських та методологічно (може й не спеціально, а радше – за інерцією) залежних від них зарубіжних істориків, прізвища яких годі перерахувати. Серед найпопулярніших – *Червона Русь*, *Галицька Русь*, *Галицько-Волинська Русь*, *Галицько-Володимирська Русь*, *Галицьке князівство*, *Галицько-Волинське князівство*, *Галицько-Володимирське князівство*³⁵, *Південна Русь*, *Південно-Західна Русь*³⁶, *Галицько-Волинська держава*³⁷, князівства *Галицької і Волинської*

³⁴ Див.: *Торжество історичної справедливості. Закономірність возз’єднання західно-українських земель в єдиній Українській Радянській державі*, відп. ред. М. Олексюк, Львів 1968.

³⁵ У даному разі читається спадок дослідників XIX ст., частина з яких опиралася на термінологію польських джерел XVI–XVII ст., де поняття *Червона Русь* щільно прикріпилося до історії Галицької землі. Однак насправді вперше термін постав у *Констанцькій хроніці* Ульріха фон Ріхенталя (Richental Ulrich, *Kostnická kronika. Historické rozprávání o meste, ktoré sa stalo stredom Európy, a čo to znamenalo pre Slovákov a Čechov*, ed. M. Papsonová, F. Šmahel, D. Dvořáková, Bratislava 2009, s. 124, 134, 266).

³⁶ Тут читається слідування концепції 35-томного у складі восьми частин *Архива Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волыньском генерал-губернаторе* (Київ 1859–1914), що містив понад 2200 актів XIV–XIX ст., які, головню вписувалися в офіційну позицію історіографії Російської імперії. Втім історична Галичина потрапила до складу володінь династії Романових лише тимчасово під час Першої світової війни впродовж 1915–1917 рр. (з перервами), коли робота над виданням уже припинилася.

³⁷ Такої концепції дотримуються, здебільшого, представники школи М. Грушевського.

*земель*³⁸ тощо (до цих можна віднести абсолютно, з історичного погляду кумедні назви типу *Східна Малополюща* чи *Західна Україна*). Кожне із запропонованих окреслень за змістом принципово відрізняється одне від одного. При цьому „галицькість” галицької історії, наприклад, XIII ст. виглядала вкрай розмитю через укротре тотальну прив’язаність до головного джерела – так званого *Галицько-Волинського літопису*, малу кількість актового матеріалу і дуже слабке використання іноземних джерел.

Наразі понятійна чехарда зберігається. Кожен історик використовує ту чи іншу назву відповідно до власних симпатій та традицій, не надто заглиблюючись у її зміст, хоча на рівні підсвідомості під кожним із наведених вище термінів розуміє одне й те ж. Бо ж, здавалося, яка принципово різниця між поняттями *Галицьке князівство* і *Галицька Русь*, чи, до прикладу, *Галицько-Волинське князівство* та *Галицько-Волинська держава*? На перший погляд, – жодного, хоча авторів цих рядків не раз доводилося бути свідком відверто комічних ситуацій, коли заслужені й авторитетні вчені наполегливо радили молодшим колегам вживати термін *держава*, а не *князівство*, тому, що *держава* їм видавалася чимось серйознішим і переконливішим. Запропонуємо ж короткий коментар до кожного з означень, водночас даючи зрозуміти читачеві повну або часткову їх термінологічну невідповідність історичним процесам і подіям X–XIV ст.

Одразу, як історично абсолютно некоректне слід відкинути „кольорове” окреслення *Червона Русь*, поява якого датована 1420 р. і до історії Галицької землі X–XIV ст. не має жодного історичного стосунку³⁹.

Терміни *Галицька Русь*, *Галицько-Волинська Русь* та *Галицько-Володимирська Русь* певною мірою близькі за значенням, втім, при глибшому аналізі – дуже різні. Одним із понять, що систематично у них повторюється, є *Русь*. Про яку, власне, *Русь* ідеться? Ще в середині XX ст. відомий радянський історик Арсеній Насонов чітко, хоча й не безапеляційно, встановив притаманність поняття *Русь* у вузькому значенні цього слова лише трьом землям – Київській, Чернігівській та Переяславській. У широкому розумінні – іншим контрольованим Рюриковичами теренам, зокрема Галицькій землі⁴⁰. На рівні місцевих еліт, утім не тільки князівських, *Руссю* сприймалися саме встановлені А. Насоновим, а в сучасному варіанті дещо деталізовані

³⁸ Вперше у дещо видозміненому після М. Грушевського новий погляд на проблему запропонував український вчений Віталій Нагірний (Див.: W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198(1199)–1264*, Kraków 2011).

³⁹ А. Янчэк, *Червоня Русь: проблема названія*, [in:] *Rus' during the epoch of Mongol invasions (1223–1480). Publication after 3rd International Conference, Warsaw, 15–17th November 2012*, ed. V. Nagirny, Krakow 2013, s. 232 [Серія: *Colloquia Russica, Series I*, vol. 3].

⁴⁰ А. Насонов, „Русская земля” и образование территории Древнерусского государства: историко-географическое исследование. *Монголы и Русь: история татарской политики на Руси*, Санкт-Петербург 2002, с. 28, 33.

Владіміром Кучкіним та Іриною Ведюшкіною землі⁴¹. Годі наводити всі приклади, бо їх десятки. Достатньо запропонувати хрестоматійний випадок перемовин 1152/1153 р. галицького князя Володимирка Володаревича (б. 1104–1152/1153) з послом київського володаря Ізяслава Мстиславовича (1097–1154) – Петром Бориславичем на предмет повернення тому низки обіцяних Володимирком міст. Після відмови галицького правителя виконати обіцянку, скріплену, між іншим, клятвою на фрагменті Животворящого Хреста („цѣлова всечѣтнаго хѣа”), посла було відправлено з Галича: „[...] поѣди же къ своему кнѣзю Петръ же положи ему грамоты . крѣстьныа . лѣзе вонь . и не даша [князь Володимирко – М. В.] Петрови . ни повоза ни корма Петръ же поѣха на своїх конихъ . и такоже съѣха Петръ съ княжа двора и Володимиръ поиде к божници . къ стѣму Спсу на вечернюю . и такоже бы на переходѣхъ . до божници и ту види Петра ядуща . и поругаса ему . и реѣ поѣха мужь Рускии [sic! – М. В.] убуимавь вса волости и то рекъ”⁴². Відтак, постає питання: галицький князь, генеалогічно споріднений з умовною династією Рюриковичів, не вважав себе *руським*? Вочевидь – не до кінця, не кажучи про самоідентифікацію жителів усієї землі, якою він володів⁴³. Характерним для них було окреслення *галичани*, що, звісно, означало не тільки і не стільки містян Галича⁴⁴.

Відтак, наскільки впродовж XI–XIV ст. Галицька земля – Русь? Питання більш, ніж риторичне, навіть за умов обіймання представниками умовних Рюриковичів престолів у Галичі, Перемишлі, Звенигороді, Теревовлі, Бирладі тощо. Натомість, що ж казати за кількадесятилітній період в історії лише Галицької землі на рубежі XII–XIII ст., коли тут з відносним успіхом правили представники угорської династії Арпадів, або ж від 1323 р., коли місцевий престол почали поступово обіймати спадкоємці королів (дідичів) Русі з володінь П’ястів, але „за кужелем”? Відтак, термінологічне окреслення впродовж XI–XIV ст. Галичини *Руссю* вимагає щонайменше дуже ґрунтовних

⁴¹ В. Кучкин, „Русская земля” по летописным данным XI – первой трети XIII в., [in:] *Древнейшие государства Восточной Европы. Материалы и исследования 1992–1993 годы*, ред. А. Новосельцев, Москва 1995, с. 74–100; И. Ведюшкина, „Русь” и „Русская земля” в Повести временных лет летописных статьях второй половины XII – первой трети XIII в., [in:] *Древнейшие государства Восточной Европы. Материалы и исследования 1992–1993 годы*, с. 101–116.

⁴² *Ипатьевская летопись*, [in:] *Полное Собрание Русских Летописей*, т. 2, изд. 2-е, с пред. Б. М. Клосса, Москва 2001, стб. 462–463.

⁴³ Проведений 2017 р. ДНК-аналіз решток галицького князя, якого частина вчених вважає Ярославом Володимирковичем, прозваним у *Слові о полку Ігоревім* Осьмомислом, змушує серйозно засумніватися у його династичній належності, можливо походженні батьків, чи котрогось із них, а відтак – переглянути сторінки його взаємин зі своїми сучасниками – київським, чернігівським, смоленським володарями, наче „за мечем” представниками одного роду. Не виключається і належність відомих, приписаних археологом Ярославом Пастернаком решток саме князю, – комусь іншому, не з князівського середовища. Див. документальний історичний фільм *Возвращение* (URL: <https://www.youtube.com/watch?v=3pitjzmmz0Uo>. [25.08.2018]), а також оприлюднені там результати офіційного звіту решток князя з лабораторії Paleo DNA Університету *Lakehead* (експерт – Стефан Фрагн’єтро), за надання яких висловлюємо щирі вдячність Ігореві Піддубному.

⁴⁴ *Ипатьевская летопись*, с. XXXVI, *Географический указатель*: Г.

хронологічних і предметно міждисциплінарних уточнень, не кажучи вже й про географічно-територіальну складову поняття. Звернемося ж також до неї.

Наскільки принципова різниця між поняттями *Галицько-Володимирська* та *Галицько-Волинська* – здається, істориків турбувало не дуже, адже для доби XI–XIV ст. як одне так і інше окреслення в них вважали майже тотожним. Поняття *Галицький* торкалося усього підконтрольного князеві, котрий посідав трон у Галичі, натомість *Володимирський* або певною мірою узагальнено *Волинський* – на Волині⁴⁵. „Мирне історіографічне” поєднання терміна *галицько-волинський* з історичного погляду в принципі виглядає нетипово (якщо не сказати – трагікомічно), адже ще з кінця X ст. все, що від XII ст. стало називатися *галицьким*, було переважно насильницьким чином упокорене або ж упокорювалося володарями, вотчинним уділом котрих стали саме землі на Волині. Протистояння *галицького* і *волинського* не зникло і згодом, бо й навіть, попри спорадичні матримоніальні зв'язки, другий прихід князя Романа Мстиславовича (1155/1156–1205) до влади в Галичі 1198/1199 р. відбувся в доволі жорсткий, якщо не сказати жорстокий спосіб через страту великої кількості представників місцевих еліт. Саме галицьким елітам присвячено знаменитий вислів боярина князя Данила Микули: „г^ене . не погнетши пчель медоу не ѓдаты”⁴⁶.

З іншого боку, що мають на увазі історики, коли в термін *Галицька* чи *Галицько-Волинська Русь* вкладають хронологію XI–XIV ст.? Адже на етапі династичного „освоєння” (кінець XI – початок XII ст.), для прикладу, майбутньої Галицької землі перші її князі Рюрик († 1092), Володар († 1124) і Василько (б. 1066–1124/1125) Ростиславовичі посідали різні престולי, втім, – тільки не галицький! А, отже, до моменту остаточного перенесення столиці 1141 р. Володимирком Володаревичем до, звісно, існуючого як мінімум з IX–X ст. Галича, майже нічого *галицького* в тому сенсі, якого надають вчені при написанні своїх статей і книг – не було. Вже побіжний погляд на історичну долю Волинської землі теж принагідно репрезентує партикуляризацию місцевих уділів та престолів (Володимир, Берестя, Пересопниця, Луцьк, Дорогобуж, Белз, Угровеськ), що, як демонструють студії Даріуша

⁴⁵ Західноєвропейські пам'ятки не знають поняття *Волинь*. Титулатура угорського короля Андрія II (1205–1235), перейнята в серпні 1205 р. після зустрічі у Сяноку із вдовою трагічно загиблого князя Романа Мстиславовича та вперше занотована 1206 р., відтворює лише галицький і володимирський аспекти – *Galiciae Lodomeriaequae Rex. Lodomeria* – Володимирія, але чи вся Волинь? Адже походження обох термінів різне. То чи угорський король титулярно претендував, відтак, на землі інших волинських князів, котрі посідали престולי в Луцьку, Пересопниці чи Дорогобужі? На нашу думку, не претендував, хоча часом його війська спустошували їх околиці (*Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* [дали: CDH], studio et opera G. Fejer, t. 4, v. 1, Budae 1829, s. 23; *Regesta rerum stirpis Arpadianae critico-diplomatica* [дали: RSA], in 2 t., ed. I. Szentpétery, t. 1: 1001–1270, Budapest 1923, s. 186). Ішлося лише про прямі вотчинні землі покійного у Володимирському князівстві та Галицькій землі, де станом на 19 червня 1205 р. усі з колись зайнятих за Ростиславовичів удільних престолів у Перемишлі, Теревовлі чи Звенигороді були централізовані галицьким на чолі з представником іншої локальної династії.

⁴⁶ *Ипатьевская летопись*, стб. 763; *Chronika Galiciano-Voliniana*, s. 160.

Домбровського, набула стрімких форм щонайменше від середини XII ст.⁴⁷ Завершилася вона лише після 1234 р., коли головний на той час волинський сюзерен – князь Данило Романович позбувся одного з останніх своїх місцевих суперників-родичів, князя Белза Олександра Всеволодовича († після 1234)⁴⁸. Відтак, термінологічно не може йтися про жоден *галицько-волинський* концепт у неперервних хронологічних рамках XI–XIV століть. Саме в такому адміністративно-географічному та територіальному контекстах він існував лише за умов не посідання типово *галицькими* і *волинськими* князями престолів в інших землях. При цьому, звісно, слід ретельно „пересіпати” хронологію, грамотно підбираючи її саме під *галицький*, *волинський* чи *галицько-волинський* епізоди історії, з яких останній в географічному сенсі значно ширший за *галицько-володимирський*, бо включає інші, в адміністративно-територіальному сенсі, зазначені вище волинські князівські центри.

Додатковими аргументами викладених тез слугують „випадання” з *Галицької*, *Галицько-Волинської* чи *Галицько-Володимирської Русі* історично абсолютно не *галицьких* і не *володимирських*, або *волинських* теренів, зокрема **Києва**, котрий, для прикладу, лише впродовж першої половини XIII ст. належав галицькому і володимирському князеві Романові Мстиславичу, його старшому синові Данилу Романовичу чи, ба, луцькому – Інгвареві Ярославовичу († до 1223). Аналогічні питання щодо **Пониззя** – одного з улюблених місць галицького князя Мстислава Мстиславовича, неслухно названого *Удатним* († 1228), набуття 1228 р. князем Данилом **Чорторийська**, що належав пінським князям, а також ним же упокореної на початку 40-х рр. XIII ст. **Болоховської землі**. Як бути з підконтрольною до 1302 р. королеві Русі і князеві Володимирію Юрію I (1252/1257–1308) **Люблінською землею**, а також в не зрозумілий до кінця спосіб здобутими ще наприкінці XIII ст. його батьком Львом Даниловичем (б. 1225 – б. 1301) теренів у **східних комітатах Угорського королівства**? Усі перелічені і спеціально акцентовані нами землі – це історично не *галицькій* не *волинські* терени, населення котрих, до слова, ніколи не називалося *галичанами*. Цей перелік можна продовжувати, проте навіть уже наведені епізоди засвідчують невідповідність концепту *Галицької* чи *Галицько-Волинської Русі* історичним реаліям. У жодному з тогочасних джерел читач не знайде держави із такою

⁴⁷ Д. Домбровский, *Генеалогия Мстиславичей. Первое поколение (до начала XIV в.)*. Издание исправленное и дополненное, Санкт-Петербург 2015, с. 213–421: III.1.с. Изяславичи.

⁴⁸ Див.: D. Dąbrowski, *Sytuacja polityczna na Wołyniu około 1170 roku*, [in:] *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки, Історичні науки*, вип. 22, Луцьк 2009, с. 75–81; Idem, *Родство и власть. Внутрисемейные разделы княжества Романовичей в 1217–1270 гг.*, [in:] *Восточная Европа в древности и средневековье. XXIV Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто*. Москва, 16–18 апреля 2012 г. *Материалы конференции*, Москва 2012, с. 92–97.

назвою! Натомість саме джерело мусить залишатися незмінною основою всіх історичних студій.

Наступними в переліку, певною мірою (зробимо знову ж поправку на хронологію) невідповідними з історичного погляду, вигаданими в кабінетах вчених термінами є, серед інших *Галицьке князівство*, *Галицько-Волинське князівство*, *Галицько-Володимирське князівство* чи *Галицько-Волинська держава*. Почати варто, насамперед, із відсутності в літописанні поняття *князівство*⁴⁹, автентичним аналогом якого слугує історичний термін *земля* (дрібніший наділ – *волость*), натомість процес управління нею – *княження*. Для нас принципово зауважити, що в жодному випадку датувати широко утворення типу *Галицьке князівство*, *Галицько-Волинське князівство*, *Галицько-Володимирське князівство* XI–XIV століттями невірно. „Зі скрипом” можна погодитися з існуванням *Галицького князівства* не раніше 1139–1141 р. за умов визнання володарями менших за статусом князівських осередків (Перемишля, Теревовлі, Звенигорода) сюзеренітету саме галицького князя. *Галицько-Володимирське князівство* територіально і за хронологією значно вужче назви *Галицько-Волинське князівство*. Обидва, з погляду історичної, а не історіографічної (!), термінології однозначно виключають належність місцевим володарям усього, що етимологічно виходило в той чи інший хронологічний проміжок часу за окреслення типу *галицький* і *володимирський* чи *волинський*. Тут слід наголосити, що, за аналогами проробленої навколо поняття *русь* і *Русь* роботи російських вчених, *Галичина* або *Галицька земля* в географічних та етимологічних координатах залишає ще доволі багато питань⁵⁰.

У будь-якому разі, за цих обставин поняття *держава*, яким так полюбляють вчені доповнювати все *галицько-волинське* вже з 1198/1199 р., а іноді навіть з 1188 р. на момент першого набуття володимирським князем Романом галицького престолу, і яке за Середніх віків у наших землях торкалося радше церковного життя (наприклад, *держава Игнатова* з графіті церкви Святого Пантелеймона XII ст. у Галичі⁵¹), аж ніяк не конфліктує з терміном *князівство*. *Князівство* (*Ducatus*) – це держава у теперішньому політологічному розумінні цього поняття, натомість у середньовічному – *держання князя*, тобто сам процес управління підвладними теренами. Але, як і щодо *Галицько-Волинського князівства*, *Галицько-Волинської держави*, за умов послугування вченими цією дефініцією, повинна мати чіткі хронологічні межі, що водночас не можуть виходити за рамки *галицького* і *волинського*.

⁴⁹ До слова, угорським джерелам відоме, наприклад, поняття *Ducatus Galliciae* (CDH, t. 4, v. 1, s. 23).

⁵⁰ Див. наприклад: Л. Войтович, *Кордони Галицько-Волинської держави: проблеми та дискусії*, [in:] *Записки НТШ*, т. 252: *Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін*, Львів 2006, с. 198–200; Idem, *Границы Галицко-Волинского государства*, [in:] *Русин, Кишинев* 2011, № 4 (25), с. 14–15.

⁵¹ В. Корнієнко, *Епіграфіка сакральних пам'яток Галича (XII–XIX ст.)*, [in:] *Галич. Збірник наукових праць. Серія 2*, т. 3, за ред. М. Волощука, Івано-Франківськ 2017, с. 184–185, 187–188.

Адже, якщо, для прикладу, **Київська земля** – не *Галичина* й не *Волинь*, але на рубежі 1239–1240 рр. здобута князем Данилом Романовичем, який посідає престולי у Галичі чи Володимирі, то яка ж це *Галицько-Волинська держава* (чи *князівство*)?⁵²

Поняття *Південна Русь* чи *Південно-Західна Русь* належать, на наш погляд, до, радше, історіографічних курйозів, спровокованих упорядкуванням упродовж XIX – початку XX ст. уже згаданого *Архива Юго-Западной России*, куди, звісно, не могли входити жодні джерела прямого *галицького* походження, адже до початку Першої світової війни Галичина Російській імперії не належала, а саме видання джерел припинилося 1914 р.⁵³ Однак це жодним чином не лімітує сучасних вчених доповнювати окреслення *Південно-Західна Русь* історією і Галицької землі.

Безперечно найкоректніше з перелічених вище *галицько-волинських* конструкцій XX – початку XXI ст. виглядає авторський підхід В. Нагірного про *князівства Галицької і Волинської земель*, зокрема у XIII ст. (історик дослідив період 1198/1199–1264 рр.). Як пише вчений: „[...] не відкидаю назв „галицько-володимирське князівство” і „галицько-волинське князівство”, однак вважаю, що їх можна вживати лише щодо певних періодів в історії цього регіону Русі”⁵⁴. Але й у даному разі слід „кудись подіти” не-галицькі й не-волинські землі на Пониuzzi, в Київській і Болоховській землі тощо, натомість науковець варіантів розв’язання цієї проблеми не пропонує.

* * *

Насправді дійти об’єктивного висновку в даних студіях можна, як це не банально, через опрацювання корпусу джерел, головню актового характеру та печаток. Саме поточні документи, на нашу думку, якнайкраще дозволяють зрозуміти глибину суті „державотворчих процесів” у Галицькій землі окресленого періоду через *антропологізацію* історії. Остання ж передбачає ставити в центр історичний подій, процесів, явищ насамперед *людину*, а не ефемерну *державу* з притаманними XIX–XXI ст. їй інститутами та гілками влади (за замовчування відтвореними в національних історіографіях того часу) в невдалий спосіб екстрапольовану до Середніх віків. У випадку вивчення середньовічного минулого нашого краю *історико-антропологічний підхід* дозволяє достатньо легко обходити численні термінологічні пастки,

⁵² У 1999 р. істориком Володимиром Ідзьо було запропоновано поступово позбуватися, як він писав, *галицько-волинського гето* й вести мову про *Українську державу* XIII ст. (В. Ідзьо, *Українська держава XIII ст.*, Івано-Франківськ 1999). Однак навіть за цілком серйозного ставлення до пропозиції доволі одіозного автора, кількох літописних згадок XII–XIII ст. термінів *Оукраина*, *Вькраина* в сенсі, головню, прикордоння, замало задля побудови такої „державотворчої” концепції, залишаючись на засадах історизму.

⁵³ Л. Д. Федорова, *Архив Юго-Западной России*, [in:] *Енциклопедія історії України*, в 10 т., т. 1, с. 139–140.

⁵⁴ W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna*, s. 11–12.

зовсім не завдаючи шкоди, так би мовити, „державницькій” складовій самої концепції. Ми вже зверталися до цієї теми у своїх попередніх публікаціях⁵⁵, однак зараз спробуємо розглянути її більш конкретно й розгорнуто.

Після падіння у V ст. централізованих інститутів влади супердержави, відомої як Західна Римська імперія (IMPERIVM·ROMANVM·PARS·OCCIDENTALIS) нові елементи державності на її руїнах, спершу у так званій „Старшій”, а з часом – у „Молодшій Європі”, поставали при взаємодії уцілілих старих та прийшлих нових еліт на чолі з главами родів і кланів – засновниками майбутніх менш чи більш тривалих династій. Саме останні впродовж десятиліть і століть шляхом поступової християнізації та евангелізації підвладних земель, сакралізації та правовому унормуванню власних прерогатив, частіше воєнним і рідше мирним шляхом завоювання певного місця на поступово феодалізованому з господарського і військового погляду, ієрархізованому континенті, налагодження міждинастичних зв'язків із подібними собі сусідніми родами зуміли закріпити владні, державницькі повноваження найбільш чітко викристалізовані в титулатурі офіційних документів. Правові традиції ж стосунків між собою (так звані „міждинастичні зв'язки”), нерідко взоровані за римським правом, уціліли у Східній імперії зі столицею в Константинополі, залишалися найкращим взірцем для наслідування, чітким прикладом для всіх слабших за можливостями нових династій „Старшої” і „Молодшої Європи”, частково, втім, і Галицької землі. Відтак, князівський, а з часом – королівський, рід, представники котрого у XV ст. запропонували генеалогічно вести походження від Рюрика, на перший погляд, мали б слідувати окресленим взірцям, адже цивілізаційно з X ст. були одними з найближчих до так званої „візантійської” церковної і культурної спадщини, невід'ємним, обов'язковим атрибутом котрої було добре налагоджене офіційне діловодство та історіописання.

Однак писемні пам'ятки, що дійшли дотепер, засвідчують цілком протилежне. Вистачає побіжного погляду „аматора”, щоб зрозуміти, наскільки інформативно літописи „програють” наративам західного походження та якою убогою за кількістю екземплярів є наразі уціліла спадщина князівських канцелярій, порівняно з актами навіть найближчих сусідів з „Молодшої Європи”⁵⁶. Зрозуміло, що й аспекти титулатури володарів умовної Русі відтворені доволі слабо, „з прив'язкою”, головню, до

⁵⁵ Див. з останнього: М. Волощук, *Децентралізація Русі*, [ін:] *Русь після „Русі”. Між короною і булавою. Українські землі від королівства Русі до Війська Запорозького*, авт. кол. В. М. Горобець, М. М. Волощук, А. Г. Плахонін, Б. В. Черкас, К. Ю. Галушко, Харків 2016, с. 60–75.

⁵⁶ Для прикладу, увесь відслідкований та ґрамотно упорядкований Олегом Купчинським актовий матеріал, як він писав, – *Галицько-Волинського князівства*, з усіма примітками, коментарями й додатками вміщується всього лише на 1283 сторінках. Частина введеного ним матеріалу викликає справедливі дискусії серед вчених (див.: *Chronica Galiciano-Voliniana*, s. XC). Написанню своєї ж праці вчений присвятив ледь не половину життя! (О. Купчинський, *Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти*, Львів 2004). Натомість опрацьований автором обсяг джерел – у рази менший від сусідніх

міст-резиденцій, престоли яких на чолі з київським, перебували впродовж Х–XIV ст. у певній, часом змінній, залежно від військово-політичних подій, ієрархії. Таким процес залишався і після серії князівських з'їздів кінця XI–XII ст., коли територіальне виокремлення відгалужень колись єдиного роду набуло dokonаного факту. Тепер ці вотчинні для кожного з родів землі партикуляризувалися з появою все нових і нових князівських центрів, а відтак – новою титулатурою місцевих володарів. Попри сильну роль в окремих землях локальних еліт і вічей, князі, виховані радше у традиціях цезаропапізму, властивого Ромейській імперії, нерідко вважали ці терени своєю безпосередньою власністю. Відтак, ця родинна належність, на нашу думку, увіковічена хай і в дуже примітивних порівняно із західними титулах, з термінологічного погляду дозволяє, на нашу думку, набагато коректніше найменувати запропонований у заголовку статті період. Адже, йдеться, насамперед, про підконтрольні тій чи іншій *династії* терени, еліти і населення яких визнавали владу її представників „за мечем” або „за кужелем” із правом постійного успадкування.

Якщо з такого *історико-антропологічного погляду* оцінювати всю середньовічну історію (бо саме *людина* – головний рушій і творець історичного процесу, його центральна фігура), в ній не залишатиметься місця таким *історіографічним найменуванням*, абсолютно не притаманним тривалим за протяжністю часовим періодам середньовічної історії, як *Англія, Італія, Польща, Угорщина, Франція, Чехія* і ін. Кожен з них вимагає чіткішого географічного і хронологічного застосування, пояснення етимології та конкретно історичного вплітання у канву історичного процесу⁵⁷. Не стоять осторонь окресленої термінологічної проблеми *Галич* і *Галицька земля*, так

володінь династії П'ястів, не кажучи про велетенські за розмірами королівський, церковні та приватні архіви з Угорщини (М. Волощук, „Русь” в Угорському королівстві, с. 67–74).

⁵⁷ До слова, Польща (*Polonia*), назва котрої походить від розселених у Х–XI ст. у басейні р. Варти полян, відома з часом як *Polonia Minor* та *Polonia Maior*, дала країні рід П'ястів, представники котрого з часом підпорядкували землі, які термінологічно спершу не були *Польщею* (Силезія, Мазовія, Помор'я, Куявія тощо), але остаточно й безповоротно стали нею за наслідками розширення цього поняття у результаті зовнішньої політики польських королів XIV–XVI ст. *Чехія* (Богемія латинською – *Bohemia*) у середньовічному термінологічному вимірі – лише одна з кількох підконтрольних до початку XIV ст. династії Пшемислідів земель. Окремі її представники володіли Моравією, Силезією, Хебом, не кажучи про так званий „золотий вік” короля Пшемисла II Оттокара (1233–1278), за титулами – герцога австрійського (1250–1276), штирійського (1260–1276), каринтійського (1269–1276), маркграфу моравського (1269–1276) і карніольського (1247–1250). Його ж син Вацлав II (1271–1305) та онук Вацлав III (1289–1306) упродовж нетривалого часу взагалі були королями Польщі й Угорщини. Кожна складова титулу – історично не чеські землі. Угорське королівство, утворене 1000/1001 р. на чолі зі слов'янізованою та зрощеною з елітами колишньої так званої *Великоморавської держави* мадярською династією Арпадів – ще один тому промовистий приклад. Місцеві володарі, поступово з XI ст. долучаючи до своїх володінь сусідні землі, вводили їх до свого титулу. Чільне місце в ньому займала *Hungaria*, котра географічно спершу включала не лише степову Паннонію (*Pannonia*), а з часом поширилися й на землі сучасної Словаччини, окреслені не раніше XI ст. спеціальним терміном *Sclavonia*, на правах широкої автономії Трансильванію (*Transsilvania*) та ін. Вихідці, втім, з усіх цих земель окреслювалися не інакше як *Hungari*, хоча етнічно йшлося про різні *gentes*. Аналогічного штибу приклади й з так званої „Старшої Європи”.

занотовані від XII ст., втім зі своїм *історико-антропологічним* династичним наповненням щонайменше з X ст.

Управління окресленим краєм, назва якого походить від розташованого на правому березі Дністра біля впадіння до нього рік Лімниця та Луква центрального з релігійного і політико-адміністративного погляду населеного пункту, до кінця X ст. відбувалося за не зовсім встановлених обставин. Літописний пасаж про „Галичину могилу”, датований між 1208–1210/11 рр., її локалізація та інвентар⁵⁸ дозволяють обережно припустити більш чи менш тривале керування цими теренами незнаній з імені особи або династії скандинавського походження⁵⁹. Ідеться, вочевидь, про таке ж „норманське” чи „напівнорманське” освоєння розташованих на великих річкових артеріях східноєвропейських населених пунктів, яке синхронно в часі відбулося у Києві, Турові чи Полоцьку, де, зокрема, засів Рогволод (б. 920–978) – представник іншої, не спорідненої родинними зв'язками з умовними Рюриковичами родини. Згодом полоцького князя вбив Володимир Святославович, котрий, до слова, 992 р. підкорив землі й так званої Великої Хорватії – майбутньої Галицької землі. Так остання увійшла до складу його володінь, до кінця XI ст. залишаючись *державою* волинських князів із центром у заснованому князем на свою честь місті Володимирі.

Наприкінці XI ст. не без згоди місцевих, не винищених уцент на рубежі X–XI ст. еліт, а в 1097 р. – за рішенням Любецького з'їзду князів, у межах майбутньої Галицької землі утвердилися найстарші з правників київського князя Ярослава Володимировича (983/987–1054), князі-ізгої Рюрик, Володар і Василько, засновники династії Ростиславовичів (так звана „перша галицька династія”)⁶⁰. До кінця XII ст. це була їхня родова *держава*. Повноваження князів у підконтрольних землях, їхні резиденції, межі, особиста субординація та відносини з сусідніми умовно руськими і західними володарями постійно змінювалися, що дало підстави В. Нагірному висловити слушну думку про існування *держав/князівств Ростиславовичів*⁶¹, піком авторитету яких став період правління галицького князя Ярослава Володимировича, прозваного у *Слові о полку Ігоревім* Осьмомислом. Протистояння в самій сім'ї і родині нерідко вело до напружених, часом ворожих стосунків між

⁵⁸ Це відкриття сталося пізньої осені 1991 р. Галицькою археологічною експедицією на чолі з Володимиром Бараном і Богданом Томенчуком в урочищі Качків с. Кринос Галицького району Івано-Франківської області (див. з останнього: В. Баран, Б. Томенчук, Ю. Фігурний, *Давній Галич. Монографія*, Київ 2017, с. 15–17).

⁵⁹ О. Гуцуляк, П. Дрогомирецький, Б. Томенчук, *До проблеми Галицької могили (Scando-Slavica у Верхньому Подністрів'ї)*, „Галичина : науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис”, 2005, № 11, с. 14–26; *Ibid.*, *Королівство священих вершин (Scando-Slavica у Верхньому Подністрів'ї)*, „Галичина : науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис”, 2006–2007, № 12–13, с. 8–33.

⁶⁰ Назва династії чи роду історична, вперше згадана в літописі під 1097 р. (*Ипатьевская летопись*, стб. 231).

⁶¹ Цікавий виступ В. Нагірного на тему *Галицьке князівство чи „князівства Ростиславовичів”?* прозвучав під час Міжнародної наукової конференції *Colloquia Russica, Series II* на тему *Середньовічна Русь: проблеми термінології*, що відбувалася упродовж 25–27 травня 2017 р. в Івано-Франківську та Галичі (Україна).

князями, виокремлення нових князівських центрів (зокрема, в Бирладі), володарі яких (наприклад, Іван Ростиславович, прозваний Берладником) часом не поділяли політики сюзерена, у цілому не дозволяє говорити про існування якогось єдиного *Галицького князівства* XI–XII ст. чи *Галицької Русі*, термінологічний та етимологічний аналіз котрої зроблено вище.

На рубежі XII–XIII ст. після згасання „за мечем” династії Ростиславовичів Галицьку землю поступово опанував володимирський, а згодом волинський і київський князь Роман Мстиславович. Однак з трагічною загибеллю „самодержця всієї Русі” 19 червня 1205 р. збирання його розрізненої спадщини впродовж 1205–1245 рр. лягло на плечі вдови покійного і малолітніх синів – Данила й Василька, узагальнено названих літописцем Романовичами⁶². Вони стали родоначальниками розгалуженого роду, котрий „за мечем” та „за кужелем” до середини XIV ст. обіймав різні престолы дуже різних земель (зокрема, хоча б Києва і Відня), претендував на ще більше (для прикладу, спадщина Арпадів чи намагання посісти престол у Кракові), мав кілька столичних резиденцій (крім Галича і волинського Володимира – Холм і Львів), окремі представники якого були королями (щонайменше Данило Романович і з високою вірогідністю Юрій Львович), деякі ними титулувалися (Юрій II Болеслав Тройденевич), далеко вийшовши на межі старих історіографічних шаблонів *Галицько-Волинського князівства*, *Галицько-Волинської Русі* чи *Галицько-Волинської держави*. Йдеться про, насамперед, Романовичів *державу* й *держання*, еліти і мешканці яких так чи інакше визнавали їх своїми сюзеренами. Якраз у Галичі і Галицькій землі загалом протидія цим князям була однією з найрішучіших. Тому нерідко окреслені терени не належали *державі Романовичів*, а відтак термінологічно існування так званих *Галицької Русі*, *Галицького князівства*, *Галицько-Волинської* (*Галицько-Володимирської*) *Русі*, *Галицько-Волинського* (*Галицько-Володимирського*) *князівства* чи *Галицько-Волинської держави* не витримують жодної критики.

Окреслений концепт зовсім „не працює” за фактичного перманентного посідання галицького престолу наприкінці XII – у першій половині XIII ст. представниками угорської династії Арпадів. Так, спершу, на тлі боротьби за галицький престол упродовж 1187–1190 рр., король Бела III, під приводом надання допомоги одному із претендентів – синові Ярослава Володимирковича – Володимирові (1151–1198/1199), а також за мовчазної згоди частини місцевих галицьких еліт (діти яких потрапили на „вимушене” виховання і проживання до володінь Арпадів) імовірно вперше (*sic!*) 2 травня 1189 р. та 26 червня 1190 р. вжив формулу *Galaciae Rex* (*король Галичини*,

⁶² *Ипатьевская летопись*, стб. 718, 731, 739, 745 та ін.; *Chronica Galiciano-Voliniana*, s. 11–12, 55, 84, 103 etc.

може – Галації)⁶³. Втім, не князь-вигнанець репрезентував угорські інтереси у столиці Галицької землі, а син Бели – Андрій. Володимира Ярославовича ж було ув'язнено, звідки він згодом утік і лише за купленою за „шалені” кошти (щорічна сплата цісареві двох тисяч гривень) підтримки німецького імператора Фрідріха I Барбароси (1122–1190) зумів скоро повернути батьківський престол⁶⁴. Бела III, натомість, після неочікуваної загибелі заступника князя 10 червня 1190 р. під час III Хрестового походу⁶⁵ чомусь перестав вживати *галицький* титул⁶⁶. *Держава Ростиславовичів*, відтак, упродовж 1188–1190 рр. тимчасово зникла, відновившись на початку 1190-х рр. і проіснувавши до 1198/1199 р.

На початку ж XIII ст. справа успадкування володінь загиблого князя Романа та титулярні до них претензії найкраще проявилися у зовнішній політиці Андрія II, певною мірою інспіровані вдовою покійного „самодержця всієї Русі”. Вочевидь саме вона під час серпневої 1205 р. зустрічі з угорським королем, перебуваючи в крайній безвиході, передала тому *de facto* не лише опіку над своїми малолітніми дітьми Данилом і Васильком, а й *de jure* – сюзеренітет над Галицькою і Володимирською землями загиблого чоловіка. Інакше важко пояснити миттєву з 1206 р. появу в титулі Арпадів формули *Galitiae Lodomeriaeque Rex*, що, на відміну „галицького” додатка Бели III, безперервно, зберігався за усіма наступниками Андрія II, зокрема з 1214 р. коронованим на „молодшого короля” (*iuvenus Rex*), старшим сином Белою (майбутній король Бела IV, 1235–1270). Так династичні володіння Романовичів постійно змінювалися, їхня „галицька складова” часом переходила до інших князів з умовної династії Рюриковичів, угорських урядників або й представників королівської родини. Перманентна підтримка галицьких бояр і деяких князів, зацікавлених від 1222 р. у „золотих” угорських вольностях, гарантувала часткове визнання цих прав не лише на прикордонній Галич, а й формальне дуже короткотривале їх розширення у 1231–1232 рр. на окремі землі Волині. У результаті цього володіння безпосередньо *держави* Романовичів звужувалися ще більше.

Задля додаткового укріплення впливів Арпадів у Галицькій землі Андрій II домігся 1215 р. від папи Інокентія III (1198–1216) окремого королівського вінця і титулу *галицького короля* чи *короля Галичини* (*Galitiae Rex*, відомі й випадки титулування *Ruthenorum Rex*) для свого другого сина Коломана (1208–1241), одруженого з донькою краківсько-сандомирського князя

⁶³ *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* [далі: CDRCDL], collegit e digessit T. Smičiklas, v. 2: 1101–1200, Zagrabiae 1904, s. 234, 247.

⁶⁴ Див. наприклад: М. Font, *Árpád-házi királyok és Rutikida fejedelmek*, Szeged 2005, old. 181–187.

⁶⁵ L. Bargmann, *Der Tod Friedrichs I. im Spiegel der Quellenüberlieferung*, „Concilium Medii Aevi”, 2010, Bd. 13, s. 223–249.

⁶⁶ CDRCDL, v. 2, s. 261–262, 266–269.

Лешка Білого (1186–1227) Соломеєю (1212–1268)⁶⁷. *De facto* він вважався галицьким королем до 1221 р., коли разом з дружиною і вельможами двору був схоплений у галицькому соборі Успіння Пресвятої Богородиці іншим „за кужелем” претендентом на місцевий трон, колишнім торопецьким і новгородським князем Мстиславом Мстиславовичем⁶⁸. За результатами домовленості князя з Андрієм II на рубежі 1221–1222 рр. Коломан зрікся претензій на престол Галича, але *de jure* нотувався *Galitiae Rex* аж до смерті в травні – червні 1241 р.⁶⁹ Оскільки у шлюбі галицьке королівське подружжя „угорсько-польського” походження близько 1225 р. склало вічні обітницькі цноти⁷⁰, передати титул у спадок, як це практикувалося у середньовічній Європі, було нікому.

За умовами угоди з князем Мстиславом та папської булли Гонорія III (1216–1227) від 27 січня 1222 р., угорський король, формальний сюзерен частини спадщини Романа Мстиславовича та володар титулу *Galitiae Lodomeriaequae Rex*, за життя Коломана не міг ні для кого зі своїх нащадків любіювати титул *Galitiae Rex*, навіть для третього сина Андрія (1210–1234), щойно зарученого з донькою галицького князя Марією († після 1227). Цей титул мусів звучати інакше. Тому, негайно скориставшись із розгрому монголами на ріці Калка 1223 р. військ Мстислава Мстиславовича та серйозного подальшого ослаблення його впливів впродовж 1223–1226 рр., Андрій II, не без підтримки боярства, зумів йому нав'язати угоду про поступове успадкування престолу в Галичі саме своїм третім сином, занотованим, натомість, на відміну від старшого брата, *Dux Galicie* (князь Галичини, галицький князь). Із цим, вочевидь, титулом угорський герцог Андрій близько 1226 р. посів спершу престол Перемишля, а відтак – Галича, перебуваючи там з перервами аж до самої смерті взимку 1233–1234 рр. Дітей будь-якої статі, які б успадкували його титул, джерела не фіксують, однак держава Романовичів за перебування у місті угорського принца та його дружини не включала Галицької землі. Зі смертю у травні – червні 1241 р. бездітного галицького короля Коломана, – брата короля Галичини і Володимирії Бели IV, – перед Арпадами знову постало непросте завдання подальшого юридичного любіювання власних інтересів у Галицькій землі, особливо на тлі всезростаючої могутності їхніх головних супротивників – волинських володарів.

У подальшій військовій і титулярній боротьбі з Романовичами першої половини 40-х рр. XIII ст. Арпади використали претендента за Галицьку

⁶⁷ Н. Прохазкова, *Титулатура короля Галичини Коломана (фрагмент дисертаційної роботи)*, [in:] *Галич. Збірник наукових праць*, за ред. М. Волощука, вип. 1, Івано-Франківськ 2016, с. 208–212.

⁶⁸ *Ипатьевская летопись*, стб. 738.

⁶⁹ *Vetera Monumenta historica Hungariam sacram Illustrantia*, ed. A. Theiner, t. 1: 1216–1352, Romae 1859, № 65. Див. також: Н. Прохазкова, *Титулатура короля Галичини Коломана*, с. 211–212.

⁷⁰ *Vita sanctae Salomeae reginae Haliciensis*, ed. W. Ketrzyński, [in:] *MPH. NS*, t. 4, Warszawa 1961, s. 778.

землю „за кужелем”, представника чернігівського роду Ольговичів – Ростислава Михайловича († після 1264), одруженого на рубежі 1242/43 р. з улюбленою донькою Бели IV Анною († біля 1285), володаркою титулу *Ducissa Galiciae*. Зрозуміло, королівський зять також тлумачився при угорському дворі як *галицький князь*, який володів разом з батьком Михайлом Всеволодовичем (1179–1246) практичним досвідом управління в Галичі впродовж 1235–1238 рр.⁷¹ Утім поразка його військ від князів Данила та Василька під Ярославом 17 серпня 1245 р., подальший візит старшого Романовича у 1245–1246 рр. до хана Бату (1201–1255/1256), укладення 1246 р. міждинастичної угоди з Белою IV певною мірою призупинили титулярні претензії Арпадів щодо їхніх володінь. Відтепер *галицький князь* Ростислав отримав в управління від тестя землі та відповідний титул господаря Мачви (*dominus de Machou*), котрі міг передавати у спадок. Натомість титули *Galiciae Dux* і *Galiciae Ducissa* втратили практичне значення, будучи знівельованими після смерті нащадків Ростислава Михайловича – як „за мечем”, так і „за кужелем”⁷². *Держава Романовичів* станом на середину 40-х рр. XIII ст. набула чи не вперше чітких *галицько-волинських* обрисів, у подальшому зберігаючи перспективи для розширення.

У старому форматі функціонування цієї династії та їхньої *держави* нам украй мало відомо про офіційну титулатуру її володарів. Саме вона, якщо йдеться про західноєвропейських правителів, дозволяє чітко окреслити землі, котрі їм належали *de facto*, чи до яких зберігалися претензії *de jure*. Помічником у нашому ж випадку часом є сфрагістичний матеріал. Попри велику кількість чітко атрибутованих печаток представників так званої „першої” галицької династії⁷³, їхні легенди не містять жодних титулів. Натомість у ситуації з Романовичами сфрагістика дозволяє зрозуміти не тільки причини найменування літописцем князя Романа „самодержцем всея Русі”, а й зрозуміти подальші амбіції династії до королівського титулу *Rex Russiae*, відомого за печаткою Юрія I⁷⁴. Інформація з легенд навіть невеликої

⁷¹ До слова, період обіймання у першій половині XIII ст. галицького престолу іншими князівськими сімействами умовної династії Рюриковичів, м'яко кажучи, не зовсім вписується в рамки *галицько-волинської державності*, адже вочинним, до прикладу, для Ольговичів був Чернігів. Тому *державою* чи *держанням Ольговичів*, які за різних часів контролювали різні землі умовної Русі, – коректніший термін.

⁷² Огляд сімейних відносин князя див.: Л. Войтович, *Княжа доба на Русі: портрети еліт*, Біла Церква 2006, с. 420.

⁷³ А. Плахонін, *Про символіку ранніх сфрагістичних пам'яток галицьких Ростиславичів*, [in:] *Матеріали міжнародної наукової конференції: „Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність”*, Львів 14–15 травня 2004 року, Львів 2005, с. 64–68; Idem, *Некоторые наблюдения над символикой сфрагистических памятников галицких Ростиславичей*, [in:] *Ruthenica*, вип. 5, Київ 2006, с. 260–267; І. Жуков, *Про атрибуцію виступів печаток князів Рюрика, Володаря і Василька Ростиславичей*, „Нумізматика і фалеристика”, 2012, № 4, с. 8–10, І. Коваль, І. Миронюк, *Сучасна археологія княжого Галича і Галицької землі*, Івано-Франківськ 2015, с. 231–242.

⁷⁴ Причини вживання до князя Романа характерного літописного псажу пояснюються тривалою сфрагістичною традицією, започаткованою ще його прямим предком Всеволодом Ярославовичем (1030–1093), одруженим у першому шлюбі з донькою або близькою родичкою імператора Костантина IX Мономаха (1000–1055). За цією гілкою князів, як переконаний Олександр Алфьоров, упевнено закріпився титул „князів Русі” чи „князів усієї

кількості більш пізніх для цієї династії печаток чітко верифікується з актовим матеріалом.

Як відомо, західні наративи та спорадично дипломи до 1245–1246 рр. здебільшого нотували Данила чи Василька Романовичів узагальнено: *dux Ruthenorum, dux Russiae, illustrissimus Dux* і ін.⁷⁵ Навіть за обіймання ними галицького престолу найближчі сусіди знали про титулярну належність цих земель угорському королеві, *de jure* номінованому *Galitiae Lodomeriae-quaе Rex*, і представникам його найближчої родини. Однак після перемоги під Ярославом над об'єднаним угорсько-польським військом підсиленним ворожими Романовичам загонами галицьких бояр, повернення живим князя Данила зі ставки хана Бату та активнішого комунікування з папою Інокентієм IV (1243–1254) палітра відомих титулів обох Романовичів відчутно змінилася. Листування з понтифіком демонструє певну „титулярну еквілібристику”, вміння папської курії „грамотно” звертатися до руських володарів, не провокуючи цим титулярних непорозумінь із сусідами. Так, Данило Романович, починаючи ще з 1246 р., мабуть „авансом”, нотувався *Illuster Rex Russiae*, його брат Василько – *Lodomerie Rex, Laudemerie Rex*⁷⁶. Ці титули, особливо старшого Романовича, в жоден спосіб не суперечили титулам угорських володарів, ба, більше – розширювали на практиці можливості їхнього застосування щодо невідконтрольних наразі земель, котрі в династичній ідеології князів вважалися „руськими”. *De facto* початок процесові поклала офіційна коронація князя Данила наприкінці 1253 р. та право вже *de jure* використовувати титул *Rex Russiae*. Історично відкрилася перспектива постання королівства Русі (*Regnum Russiae*), інституційна організація якого, попри чималу кількість згадок у різнопланових джерелах XIII–XIV ст. досі досліджена ще дуже поверхово⁷⁷.

Втрата деякими наступниками Данила Романовича королівської гідності і вживання ними більш нейтральної титулатури не означали ліквідування

Русі” (О. Алфьоров, *Молівдовули київських князів другої половини XI – кінця XII століття за матеріалами сфрагістичної колекції о. Шереметьєва*), „Сфрагістичний щорічник”, 2012, № 2, с. 143–146; Idem, *Кириличні написи на княжій печатці (XI–XII ст.)*, [in:] *Inskrypcje na pieczęciach. Treści, formy, funkcje*, pod red. P. Pokory, M. Hlebionka, T. Kałuskiego, Poznań 2016, s. 9–16).

⁷⁵ Див. зокрема: М. Волошук, *Прологографічні студії битви під Ярославом 17 серпня 1245 року*, [in:] *Данило Романович і його часи*, за ред. В. Нагірного і М. Волошука, Івано-Франківськ–Краків 2017, с. 105 [Серія: *Colloquia Russica, Series II*, v. 3].

⁷⁶ Див. наприклад: *Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia (1075–1953)*: in 2 v., college in introd. et adrit. auxit P. Athanasius G. Welykyi OSBM, vol. 1, Romae 1953, s. 30, 33, 35–36, 38–42, 50–51.

⁷⁷ Найбільше уваги королівству Русі присвятив Л. Войтович (Л. Войтович, *Королівство Русі: реальність і міфи*, „Дрогобицький краєзнавчий збірник”, вип. 7, 2003, с. 63–71; Idem, *Королівство Русі: факти і міфи*, [in:] *Дрогогинь 1253. Матеріали міжнародної наукової конференції з нагоди 755-ї річниці коронації Данила Романовича*, за ред. О. Жерноклеєва, М. Волошука, І. Гурака, Івано-Франківськ 2008, с. 4–17; В. Александрович, Л. Войтович, *Король Данило Романович*, Біла Церква 2013, с. 141–151 [Серія: *Славенні постаті Середньовіччя*, вип. 3], але відомі праці й інших авторів (А. Грецило, *Становлення символів Руського королівства (друга половина XIII – початок XIV ст.): версії, міфи й традиції*, [in:] *Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі. Матеріали Міжнародної наукової конференції 29–30 листопада 2007 р.*, Львів, Львів 2008, с. 260–276; О. Однороженко, *Родова геральдика Руського королівства та руських земель корони Польської XIV–XVI ст.*, Харків 2009.

концепту *Regnum Russiae*. Лев Данилович, відомий з іноземних наративів як *король Русі (rex Ruscie)*⁷⁸, у офіційному діловодстві радше уникав такого окреслення в силу залежності від Чингізидів⁷⁹. Його син Юрій I за єдиною уцілілою маєстатичною печаткою, як відомо, нотований *Rex Russiae, Princeps Ladimerie*⁸⁰. Володареві спадкоємці *Лев II* († 1323) і *Андрій* († 1323), утім, номінувалися *Dei gratia duces totius Terrae Russuae, Galiciae et Ladimiriae*⁸¹. При цьому відомі й інші варіанти титулування, зокрема князя Андрія – *dux Ladimiriae et dominus Russiae, dux Lodomiriensis et dominus Terrae Russiae*⁸². Натомість його небіж Юрій II Болеслав Тройденевич (1298 або між 1311/1314–1340), зберігаючи, з одного боку, князівський титул *dux Russiae, dux Terrae Russiae Caliciae et Ladimeriae, dux et dominus Russiae, dux totius Russiae Minoris*⁸³, часом апелював і до королівських традицій своїх попередників у титулі *dux et heres Regni Russiae*⁸⁴ та власному сфрагістичному матеріалі, за яким володар нотований *Georgius Dei gracia Rex Russiae*⁸⁵.

Активне послугування Романовичами *руською* титулатурою поступово спричинило *русифікацію* (ще раз підкреслимо – не *зросійщення*!) історичної Галицької землі, котра на майже століття стала невід’ємною складовою *королівства Русі*, носіями влади в якому були представники династії, чітко асоційовані при дворах „Старшої” і „Молодшої Європи” з терміном *Russia, Ruthenia* тощо. Галицькість різноманітних історичних окреслень, натомість, втраченою не була, а продовжила своє існування у церковній термінології⁸⁶.

Держава і *держання* Романовичів трансльовані за римським правом у *королівство Русі*, як уже підкреслювалося, виходили тепер далеко за історичні і географічні межі Галицької і Волинської земель, а сам концепт *Regnum Russiae* проіснував значно довше династії Романовичів⁸⁷, заклавши

⁷⁸ *Cronica domus Sarensis. Maior et minor*, opera M. Zemek, Brno 2003, s. 78.

⁷⁹ О. Купчинський, *Акти та документи Галицько-Волинського князівства*, с. 138, 529–530, 552, 569. Додамо й поклики на оригінали приписуваних князеві Леву актів, про існування яких О. Купчинський, здається, не знав (*Archiwum Państwowe w Przemyślu* [далі: *APPz*], Kościół prawosławny i greckokatolicki (Inwentarz zesp. ABGK), dyplomy, zesp. 142, sygn. 1: *Lew książę halicki syn Danily nadaje cerkwi św. Spasa wieś Straszewice i „Sozań”*, 8. X. 1291, Lwów; sygn. 2: *Lew książę halicki syn Danily biskupowi samborskiemu Ilarionowi 15 ludzi we wsi Wolkowyja (dziś Busowiska) nadaje dla posługi biskupa nowo zbudowanej cerkwi św. Spasa, 1292; sygn. 3: *Lew książę halicki syn Danily nadaje biskupstwu przemyskiemu wieś „Ruszowiczi” Hruszewice, 1301. 8. X. Lwów*).*

⁸⁰ М. Волощук. *Королі Русі з династії Рюриковичів XI–XIII ст.*, [in:] URL: <http://likbez.org.ua/ua/koroli-rusi-iz-dinastii-ryurikowiczej-xi-xiii-vv.html> [25.08.2018].

⁸¹ О. Купчинський, *Акти та документи Галицько-Волинського князівства*, с. 150–151.

⁸² *Ibidem*, с. 156, 160.

⁸³ *Ibidem*, с. 169, 172, 178, 185.

⁸⁴ *Ibidem*, с. 190.

⁸⁵ В. Михайловський, *Юрій II, Юрій-Болеслав Тройденевич*, [in:] *Енциклопедія історії України*, в 10 т., т. 10, с. 705–706.

⁸⁶ Див.: І. Сточилія, *Галицька митрополія XIV – першої половини XV століть: особливості еклезіального правового та суспільного статусу*, [in:] *Княжа доба: історія і культура*, вип. 4, Львів 2011, с. 246–279.

⁸⁷ Термін *Regnum Russiae* фігурує впродовж середини XIII – початку XV ст. в джерелах різного походження та призначення. За незавершення інституалізації *королівства Русі* й після вигаснення династії Романовичів він ще доволі довго нуртував у європейських канцеляріях. Окрім неодноразового житку Казимиром III (див. далі)

підґрунтя не тільки сорокасемирічного міждинастичного суперництва за їхню спадщину після 1340 р., а й розподілу титулів.

Найближчі за часом держателі *королівства Русі* Любарт-Дмитро (1300–1383/1384) нотувався *князем Луцким и Володимирским*⁸⁸, натомість польський король Казимир III (1310–1370) від 1346 р. обрав титул *Russieque dominus et heres (господар та дідич Русі)*⁸⁹, часом також відомий у вигляді *Russieque dux et heres*⁹⁰. Після 1350 р. він кілька разів іменувався *королем Польщі і Русі (rex Polonie et Russie)*⁹¹, даючи історикам підстави вважати це свідченням укладення з елітами королівства Русі особистої унії, як 1370 р. це сталося з угорською знаттю. При цьому водночас, головню у слов'яномовних актах канцелярії П'ястів, уживався також попередній титул⁹². Попри титулярні і династичні заходи польського володаря чи не найголовнішими титулярними претендентами на *державу Романовичів*, землі *королівства Русі* залишалися угорські королі.

Перехід Угорщини на початку XIV ст. династії Анжу привів до успадкування нею і титулатури Арпадів у повному обсязі. Так, усі наступні угорські володарі – Карл Роберт (1288–1342), Людовік I, Карл Малий (1345–1386) і Марія (1371–1395) титулярно вважалися *королями Галичини і Володимирії*, що ніяк не дисонувало у стосунках з *королями Русі й князями Володимирії*, особливо після розширення Людовіком I у 1370 р. вже як королем Польщі своїх володінь і на спадщину Романовичів. Натомість його ставленик Володислав Опольський (1326/1332–1401), „за кужелем” далекий родич *королів Русі*, під час урядування у Львові впродовж 1371–1378 та 1385–1387 рр., титулувався за прикладом Казимира III – *terre Russiae dominus et heres (господар і держатель землі Руської)*. Смерть Людовіка I спричинила поділ не лише велетенських володінь короля, а й титулу. Старша з його доньок Марія, вийшовши 1385 р. за представника династії Люксембургів Сигізмунда I (1368–1437), успадкувала батьків *галицько-володимирський* титул, передавши його після смерті чоловікові. Молодша – Ядвіга (1374–1399) разом з польським тронем і литовським чоловіком Ягайлом (1362–1434) набула батькового титулу *господаря і зверхника землі Руської*, успадкованого 1370 р. від останнього короля з династії П'ястів – Казимира III. Одразу ж після польсько-литовської

бачимо його, наприклад, у документах Людовіка I від 1372 р. (*Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernadyńskiego we Lwowie W skutek fundacyi śp. Aleksandra hr. Stadnickiego wydane staraniem Galicyjskiego wydziału krajowego, we Lwowie* [далі: AGZ], t. 3, 1872, s. 46), папи Григорія XII від 1409 р. (1406–1415) (*Vetera Monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*, ed. A. Theiner, t. 1: 1198–1549, Romae 1863, s. 347) тощо.

⁸⁸ *Грамоти XIV ст.*, упоряд. М. М. Пешчак, Київ 1974, с. 20.

⁸⁹ Див. наприклад: *Codex diplomaticus Poloniae* [далі: CDP], studio et opera L. Ryszczewski et A. Muczowski, t. 3, Varsaviae 1858, s. 226, 253, 278, 282, 284, 288–289, 294, 298, 301, 305.

⁹⁰ CDP, t. 3, s. 255; *Zbiór dokumentów małopolskich* [далі: ZDM], wyd. St. Kuraś i I. Sułkowska-Kuraś, cz. 4: *dokumenty z lat 1211–1400*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969, s. 121.

⁹¹ ZDM, cz. 4, s. 111.

⁹² *Грамоти XIV ст.*, с. 27, 36, 44.

унії у Крево 1385 р., скориставшись важкою внутрішньополітичною ситуацією в Угорщині, еліти з оточення Ядвіги негайно ініціювали похід у Галицьку землю з подальшим встановленням контролю над головними міськими центрами та вигнанням звідти намісників-старост династії Анжу. Так, *de jure* угорські королі продовжували титулуватися *королями Галичини й Володимирії*, а *de facto* ці землі відтепер належали Польщі, король якої після перемоги над Тевтонським орденом під Грюнвальдом 15 липня 1410 р. до 1772 р. зняв будь-які міждинастичні дискусії про їх правову та фактичну належність.

По-різному вмотивована галицька знать визнала сюзеренітет польських королів, отримавши 4 березня 1430 р. за *Єдлінським привілеєм*, підтвердженим у Кракові 9 січня 1433 р., ті ж права, що й вельможі інших належних Володиславові II Ягайлу земель. Підкреслимо, королівство Польща (*Regnum Poloniae*) зі столицею у Кракові – це не тільки і не стільки історична *Польща*. Йдеться про чимало інших теренів зі своїми локальними назвами та непольськими ідентичностями місцевих еліт, котрі визнавали у своїх межах частково обмежену окресленим привілеєм владу польського короля. Адміністративна реформа королівства 1434 р. й утворення в межах колишньої *держави Романовичів* Руського воєводства (*Palatinatus Russiae*) у складі Холмської, Галицької, Львівської, Перемишльської і Сяноцької земель поклали край політичному, але не історичному концепту *Regnum Russiae*, що зберігався на рівні локальної пам'яті еліт, утім був відверто другорядним порівняно з концептом *Terra Russiae* чи *Regnum Poloniae*, хронологія та продуктивність вжитку яких виявилися значно тривалішими.

На цьому тлі серйозних історичних змін і зрушень представники різних станів Галицької землі брали найактивнішу участь у житті й розвитку власної як рідної *малої*, так і відносно чужої *великої*, очолюваної впродовж XV–XVIII ст. дуже різними, до слова, взагалі непольськими з походження (*sic!*), родами й династіями (Ягеллони, Габсбурги, Валуа, Баторі, Ваза, Вишневецькі, Веттини) батьківщини, територія якої на піку розвитку в першій половині XVII ст. була однією з найбільших у Європі. Визнання королями прав і привілеїв галицьких еліт (чого свого часу в XIII ст. ніяк не могли допустити Романовичі, частково Ольговичі чи представники інших руських князівських родин) перетворила їх на складову різноетнічного і різномовного феодалізованого суспільства *Regnum Poloniae*, котре з політичного погляду аж ніяк не можна називати суто *польським*. На жаль, чітко окреслити місце та роль галицьких еліт у цій новій для них державній структурі сучасна вітчизняна історична наука ще не спромоглася⁹³. Однак

⁹³ Існує гостра потреба підготовки концептуально схожого видання. Див.: Н. Яковенко, *Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Видання друге, переглянуте і виправлене*, Київ 2008.

промовистий приклад студій студентів з Галича, зокрема, у Краківському університеті принагідно демонструє відкритість можливостей для представників різних прошарків місцевого суспільства⁹⁴.

* * *

Отже, *антропологізація* історії на прикладі Галицької землі X–XIV ст. відкриває нові можливості студій процесів та етапів, як державотворення, так і державонайменування. Досі існуючі в історичній літературі концепти середньовічної *держави* на наших теренах з її суто *руським*, виключно *галицьким*, комбінованим *галицько-руським*, *галицько-володимирським* чи *галицько-волинським* наповненнями часом не витримують серйозної наукової критики в силу невідповідності хронології, історичним подіям, де завжди головною особою була *людина* (рід, династія, суспільні стани тощо), а не ефемерні державні конструкції, радше схожі в працях більшості вчених на державні моделі XIX–XXI, а не X–XIV ст. Більшість історіографічних державонайменувань, що постали в кабінетах науковців, погано корелюються або й узагалі не відповідають змістові джерела, особливо – актового характеру та матеріалам сфрагістики.

Відтак існують усі підстави засвідчувати належність і перебування упродовж X–XI ст. території та населення Галицької землі, відомої під такою назвою з XII ст., у складі, можливо, очолюваної кимось зі скандинавів, *Великої Хорватії* (до кінця X ст.), в насильницький спосіб здобутої представником умовної *династії Рюриковичів* (зі столицею в Києві) князем Володимиром Святославовичем. У його володіннях (*державі*) та володіннях його найближчих, розосереджених на Волині, нащадків ці терени перебували до кінця XI ст. Праправнуки князя, належні „за мечем” до династії *Ростиславовичів* – Рюрик, Володар і Василько за, мабуть, беззаперечної згоди місцевих еліт та сильного опору окремих князів отримали тут право на власне держання, підкріплене Любецьким з’їздом 1097 р. Так постали *держави/князівства Ростиславовичів*, поетапно локалізовані у Перемишлі, Теробовлі, Бирладі, Звенигороді та врешті – Галичі. Вони централізувалися та сягнули найвищого розквіту в середині – другій половині XII ст. за часів галицького князювання Ярослава Володимирковича, прозваного у *Слові о полку Ігоревім* Осьмомислом, остаточно припинивши своє існування 1198/1199 р. На цьому тлі відкритою для подальших студій залишається справа не тільки самоналежності до умовного „руського світу” місцевих князів, а й еліт, які на сторінках літописання (головно, київського) неодмінно нотуються *галичанами*, всіяко, часом дуже вороже, протиставляючи себе *русі*.

⁹⁴ М. Клеменський, *Студенти з Галича у Краківському університеті в XV сторіччі*, [ш:] Галич: збірник наукових праць, вип. 2, с. 156–160.

На рубежі XII–XIII ст. Галицька земля насильницьким чином була приєднана до володінь (*держави*) частково пов'язаного з останніми Ростиславовичами династичними зв'язками володимирського князя Романа Мстиславовича та його синів – Данила і Василька, узагальнено названих літописом *Романовичами*. Межі цієї держави (*держання*) упродовж першої половини XIII ст. постійно змінювалися, а її володарі регулярно шукали собі захисту і підтримки при дворах сусідніх правителів. Нерідко навіть на Волині землі *держави Романовичів* були доволі кучими, а їхні родичі-сусіди з Луцька, Пересопниці чи Белза – значно впливовішими. З *держави Романовичів* систематично випадала *Галицька земля* (в її широкому і вузькому розуміннях), еліти котрої з різних причин радше віддавали перевагу угорському королеві, його дітям та урядникам. Саме з Андрієм II та його сином Коломаном пов'язане започаткування у *Галичі* і *Галичині* королівських традицій західного кшталту, підкріплених благословенням римського папи Інокентія III. Тут толерувалися права еліт участі в житті краю, підкріплені *Золотими буллами* короля 1222 та 1231 рр.

Тяглість угорських прямих і опосередкованих впливів проявилася у використанні Арпадами, практично усіма їхніми нащадками і ставлениками впродовж кінця XII – початку XX ст. титулів *Galitiae Lodomeriae-que Rex*, *Galitiae Rex*, *Ruthenorum Rex*, *Galitiae Dux* тощо. *Галицька земля* від початку XIII ст. перманентно контролювалася угорськими урядниками та представниками керівної династії, з огляду, мабуть, на спільні давні великоморавські традиції, часом була майже органічною частиною поліетнічного та поліконфесійного тіла *королівства Угорщина* (*Regnum Hungariae*), галицькі ж еліти сприймалися як майже свої. Особливо сильно угорські впливи відчувалися у Галичі й Галичині до середини XIII ст., аж поки Данило Романович вінчанням на королівство та прийняттям королівських інсигній 1253 р. не спричинився до появи значно потужнішого у військово-політичній та ідеологічній перспективі концепту *Russiae Regnum*, підкріпленого римським правом, підтримкою сусідніх володарів та благословенням римського папи Інокентія IV. Так *держава Романовичів* транслювалася у *королівство Русі*, куди з ідеологічного погляду його володарів беззаперечно належала й колись привласнена Романом Мстиславовичем *Галицька земля*, остаточно набута ними лише за результатами військових подій та дипломатичних заходів князя Данила 1245–1246 рр. Від середини XIII ст. політична русифікація (не зросійщення!) краю, відображена у політонімах, географічній номенклатурі, іменослові, набула незворотного характеру. Поряд з тим *галицькість* Галицької землі продовжила існування в площині розвитку церковних інституцій, зокрема посталої 1302/1303 р. – *Галицької митрополії*. *De jure* носіями прав на Галицьку і Володимирську землі залишалися позбавлені реалізувати їх на практиці угорські королі

(*Galitiae Lodomeriaeque Rex*). Хоча володарі (з титулами *королів, князів, дідичів*) королівства Русі з династії Романовичів, часом втративши шанс у силу залежності від монгольських Чингізидів та ще до кінця не з'ясованих аспектів церковного благословення, вживати королівську титулатуру, до 1349 р. вимерли – як „за мечем”, так і „за кужелем”, концепт *Regnum Russiae* з його *de facto* наповненням *галицькою складовою* проіснував аж до 1434 р. Феноменальним на цьому тлі є постання Руського (*sic!*) воеводства (*Palatinatus Russiae*) саме в межах неруських ще 200 років тому теренів, які стали такими за наслідками правління тут династії Романовичів.

Від 1340 р. на спадщину *королівства Русі* претендувало одразу кілька споріднених родовими зв'язками з Романовичами сусідніх династій, зокрема титулярно – угорські королі. Остаточну перемогу, попри їхні поважні права, все ж здобули королі Польщі, титуловані часом *rex Poloniae et Russiae*. Концепт *Regnum Russiae* разом з королівськими інсигніями (дві корони, туніка, прикрашений дорогоцінним камінням золотий трон) та іншим сакральним вмістом (два фрагменти Животворящого Хреста Господа нашого Ісуса Христа) королівської скарбниці у Львові від середини XIV ст. поступово доповнив та розширив можливості використання на практиці концепту *Poloniae Regnum*, набувши завершальної форми 4 березня 1430 р. за змістом *Єдлінського привілею* та його краківського підтвердження 9 січня 1433 р. Зрівняння у феодалних привілеях та правах усіх мовно, етнічно і конфесійно різних між собою еліт Польського королівства відкрило шлях до повного визнання галицькою знаттю сюзеренітету Володислава II Ягайла і його нащадків. Наші предки відтепер й аж до 1772 р. брали безпосередню роль у розвитку цієї нової для себе *держави*, інформацію про що нам, їхнім нащадкам, ще слід не тільки зібрати й опрацювати, але й дати належну, позбавлену старих ідеологічних кліше, оцінку, насамперед – з *історико-антропологічного погляду*.

*

Myroslav Voloshchuk, *By the language of the sources? Terminological aspects of the historiographical state nominations on the example of the Galician land of the 10th–14th centuries*

The article is devoted to the review of the terminological nominations of the state formations in the borders of the historical Galician land of the 10th–14th centuries. Domination of the mainly historiographical nominations (Galician Rus', the Galician-Volhynian principality, the Galician-Volhynian state, the South-Western Rus', Red Rus' etc.) in scientific literature, which sharply dissonate with the historical names (Galician land, Galicia), based on the sources, are emphasized.

Instead, the anthropologization of the study and teaching of the history allows to avoid not only the terminological confusion, but also better to understand the course of the historical process, as a chain of interrelated actions of individuals through correctly used names. Therefore, it is proposed to use for the state nomination of the lands in the defined chronological interval, outlined by the author, the terms – „the state of Rostislavoviches”, „the state of Romanoviches”, „the kingdom of Rus” (Regnum Russiae), which clearly and uncritically correlate with the evidence of written sources and sphragistical material.